

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Theoretisch kader

Interieurensembles

Inhoud

Inleiding	4
Politieke opdracht	4
Toonbeelden interieuresembles	5
Voldoen aan de definitie	6
Spreekende voorbeelden	6
Vier ensemblevormen	6
1. Interieuresembles	8
Interieur en ensemble	8
Omslagpunt	9
Van nano tot giganto	10
Belevingswaarde	10
2. Betekenisvolle samenhang	13
Wanneer is er sprake van een betekenisvolle samenhang?	13
Weging	13
Wat is de kern van het interieuresemble?	14
Wonen	14
Geloven	16
Besturen	17
Rechtspreken	17
Zorgen en liefdadigheid	18
Winkelen	18
Produceren	19
Administreren en vergaderen	19
Malen	19
Verdedigen	20
Ontspannen en uitgaan	20
Verzamelen en verdieping	20
Overige	21
Wie houden deze interieuresembles in stand?	21
3. Visie, beleid en wettelijk kader	23
Roerend en onroerend	23
Bestanddelen	24
Maatschappelijk criterium	24
Incompleetheid	25

Afstemming	25
Fysiek criterium	26
Samengevat	26
Burgerlijk Wetboek bepalend	27
Het interieurensemble in de Erfgoedwet	27
Amendement	29
Interieur in de Erfgoedwet: aanwijzing van ensemble	29
Alles geregeld?	30
4. Bedreigingen en kansen	32
Bedreigingen	32
Vererving	32
Herinrichting	33
Verschillende eigenaren/beheerders	33
Musealisering	33
Fusies	34
Verval en verwaarlozing	34
Rampscenario's	34
Kansen	35
Bewust beheer en zorg	35
Beheer via stichting, BV of NV	36
Legaten	36
5. Instandhouding interieurenssembles	37
Verval	37
Risico's	38
Zorg	39
Conservering	42
6. Internationale aandacht	44
Raad van Europa	44
Vlaanderen	45
Frankrijk	48
Engeland	49
Bronnen	52
BIJLAGE: Citaat memorie van toelichting bij de Erfgoedwet 2016	53

Inleiding

Een interieurensamble is een samenhang van onroerende en roerende zaken van (cultuur)historisch, artistiek, wetenschappelijk of technisch belang. Het gaat niet alleen om gebouwen met een inrichting of collectie, maar ook om combinaties van enkele objecten, waaronder bouwfragmenten, met een gebouw, ruimte of plaats. Dit verband tussen onroerend en roerend cultureel erfgoed vormt een belangrijke bron van kennis van onze historische identiteit en omgeving.

Gebouwen worden aangewezen als rijksmonumenten, opgenomen in het rijksmonumentenregister en zijn daarmee wettelijk beschermd. De vaste interieurbestanddelen zijn daarmee ook beschermd. Denk aan stucplafonds, vloeren, schoorstenen, betimmeringen, wandbespanningen, deuren en vaste kasten. Behoud van de samenhang, de losse (roerende) inrichting/collectie én het (onroerende) gebouw was in de Nederlandse wetgeving geen issue, maar daar is nu wel aandacht voor in de Erfgoedwet.

Wel kende een klein aantal zeer belangrijke roerende objecten wettelijke bescherming door plaatsing op de zogenoemde Wbc-lijst (Wet tot behoud van cultuurbezit). Plaatsing op deze lijst voorkwam het ongecontroleerd verdwijnen van deze objecten naar het buitenland, maar waarborgde niet het behoud in situ.

Politieke opdracht

De Erfgoedwet die in januari op 1 juli 2016 van kracht is geworden, heeft onder meer betrekking op het beheer van de rijkscollectie (roerend) en de bescherming van de rijksmonumenten (onroerend). Naar aanleiding van het wetsvoorstel is speciaal aandacht gevraagd voor de instandhouding van interieurensambles. Er werd verzocht om een betere juridische bescherming van het interieur en het interieurensamble. Hierin ging de minister om diverse redenen niet mee, maar in reactie op de adviezen heeft zij wel een passage opgenomen in de memorie van toelichting.

Het belang van interieurensambles is door de politiek onderkend. Volgens de memorie van toelichting vormen onroerend en roerend cultureel erfgoed soms een geheel: 'Voor de waarde en beleving van het erfgoed zijn deze sterk met elkaar verbonden'. Maar de minister wil geen nieuwe regels voor de aanwijzing van interieurensambles. Redenen om roerende onderdelen van een interieur niet mee te beschermen, zijn: 'een toename van administratieve lasten voor eigenaren en gemeenten', omdat die roerende zaken dan ook vergunningplichtig worden. En dat vindt de rijksoverheid ongewenst, zeker ook

omdat dit een grote inbreuk vormt op het eigendomsrecht. Zie voor de nuance: hoofdstuk 3 en 4.

Toch betekent de Erfgoedwet een doorbraak in het behoud van interieurenssembles. Er is namelijk geld vrijgemaakt voor de ‘vergroting van kennis en bewustzijn, attitudeverandering en verbeterde omgangsnormen’. Naar aanleiding van deze passage en de ermee verbonden politieke opdracht voert de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Rijksdienst) meerdere projecten uit om het interieur en interieurenssembles in Nederland breed onder de aandacht te brengen en zo een betere omgang met en ontwikkeling van dit type cultureel erfgoed te bevorderen. Naast het [interieurenssembleproject zijn er nog negen interieurprojecten in het programma](#) ondergebracht.

Toonbeelden interieurenssembles

De hier opgenomen 72 toonbeelden van interieurenssembles wil de Rijksdienst breed onder de aandacht brengen om het bewustzijn van de waarde ervan te vergroten. Bij de samenstelling van de verzameling toonbeelden is een klankbordgroep betrokken. De Rijksdienst heeft een aantal criteria gehanteerd zoals de landelijke spreiding over provincies, de spreiding over de tijd en de diverse gebouwtypen. In verband met de vindbaarheid is hier overwegend een historisch-thematische indeling gekozen: besturen, geloven, kantoren, malen, ontspannen en uitgaan, produceren, rechtspreken, verdedigen, verzamelen en verdieping, winkelen, wonen, zorgen en liefdadigheden en overige. Ook is gestreefd naar een evenwichtige vertegenwoordiging van interieurs van rijke en arme mensen, van mensen met verschillende etnische achtergronden en geloofsdinominaties, zonder volledigheid na te streven. Er zijn voorbeelden opgenomen van diverse beheervormen, denk hierbij ook aan private eigenaren die grote aantallen gebouwen beheren zoals Vereniging Hendrick de Keyser en Stichting Gelderse kastelen.

In eerste instantie hebben de leden van de klankbordgroep een ‘longlist’ opgesteld. Voor zover nog niet bekend zijn de locaties bezocht door de interieurspecialisten van de Rijksdienst om vast te stellen of het daadwerkelijk interieurenssembles betrof en om de eigenaren toestemming te vragen voor opname van hun interieurenssemble in de lijst. In hoofdstuk 2 vindt u de waarderingscriteria waarop de selectie voor de toonbeeldenlijst mede is gebaseerd.

Het is nadrukkelijk geen toplijst, maar een verzameling van bijzondere en representatieve voorbeelden van ensembles, die uitwisselbaar zijn met andere. Het zijn ook geen aangewezen ensembles als bedoeld in de Erfgoedwet, wat overigens alleen mogelijk is als het ensemble zich in een rijksmonument bevindt. Zie voor meer details Hoofdstuk 3.

De toonbeeldenlijst is opgezet als een ‘pars pro toto’. Door een deel te tonen hopen we de schoonheid en het belang van alle interieurenssembles in Nederland te benadrukken. Het doel van de verzameling toonbeelden is de

rijkdom en variëteit van interieuresembles te laten zien, zodat mensen deze herkennen, erkennen en willen behouden.

De toonbeelden zijn aangegeven op een digitale kaart die tekst en beeld over het ensemble ontsluit voor algemeen gebruik. Het is mogelijk deze met nieuwe voorbeelden aan te vullen. U bent dan ook van harte uitgenodigd zelf interieuresembles aan te dragen via het [online formulier](#).

Bij de beoordeling of een interieuresemble als toonbeeld kan worden toegevoegd aan de kaart, beoordeelt de Rijksdienst de kwaliteit en betekenis en vooral de aanwezigheid van voldoende samenhang tussen de onroerende en de roerende onderdelen van het interieur.

Voldoen aan de definitie

Het eerste en belangrijkste criterium is dat het toonbeeld voldoet aan de definitie van een interieuresemble.

Een interieuresemble is een samenhangend geheel van onroerende en roerende zaken van (cultuur)historisch, artistiek, wetenschappelijk of technisch belang. Het gaat om een gebouw met een of meer ruimtes inclusief de bijbehorende inrichting.

Sprekende voorbeelden

Het interieuresemble is een voorbeeld en moet andere, vergelijkbare ensembles illustreren. Het voorbeeld wordt in die zin inwisselbaar met andere voorbeelden. De uiteindelijke kaart met interieuresembles wil dan ook geen compleetheid suggereren. Het gaat ook niet om de beste, mooiste, rijkste en compleetste ensembles, maar om sprekende voorbeelden.

Een toonbeeld is een voorbeeld of model dat typerend, kenmerkend of representatief is voor de categorie monumenten of ensemblevorm. Een aantal toonbeelden bij elkaar geeft een representatief overzicht van zaken uit een bepaalde categorie.

Vier ensemblevormen

In 2004 heeft de werkgroep Onroerend/roerend de term ‘ensemble’ gepreciseerd. Ze onderscheidt vier ensemblevormen.

- A. Samenhang door historische continuïteit. Ensemble waarvan de samenhang wordt bepaald door continuïteit van bezit en gebruik.
- B. Samenhang door samenstelling. Ensemble waarvan de samenhang wordt bepaald door de samenstelling of vervaardiging in één periode, maar niet volgens een integraal architectonisch concept.

- C. Samenhang door totaalontwerp. Ensemble waarvan de samenhang wordt bepaald door een integraal architectonisch concept, ook wel een 'Gesamtkunstwerk' genoemd.
- D. Samenhang door herkomst. Ensemble waarvan de samenhang werd bepaald door een van de vorige ensemblevormen, maar de roerende zaken zich niet langer in situ bevinden.

De werkgroep startte een onderzoek naar de mogelijkheden om interieuresembles in stand te houden. Ze deed daarmee een poging een einde te maken aan de jarenlange discussie over de relatie tussen roerend en onroerend cultureel erfgoed en gaf met een steekproef beter zicht op het aantal behoudenswaardige interieuresembles en hun kwaliteiten. [De bevindingen van het onderzoek zijn gepubliceerd in Van object naar samenhang.](#)

De hier gepresenteerde toonbeelden zijn een volgende stap, waarmee interieuresembles letterlijk op de kaart worden gezet.

1. Interieuresembles

Interieur en ensemble

Het cultureel erfgoed van Nederland omvat alles wat door de mens tot stand is gebracht of is ontstaan in wisselwerking tussen mens en omgeving, en dat wij met elkaar de moeite waard vinden om te behouden voor de toekomst.

Daartoe behoren ook de monumenten, ofwel onroerende zaken, waaronder gebouwen én hun binnenkant, althans voor zover die hecht met het gebouw is verbonden. Dat wil zeggen: het geheel van een of meer ruimtes, de ruimtelijke structuren en de vaste afwerking van wanden, vloeren en plafonds.

Bij roerend erfgoed denken mensen vaak aan museale collecties, maar het kan ook gaan om objecten buiten musea, zoals in kerken, kastelen en buitenplaatsen, bestuursgebouwen, bibliotheken, archieven, zorghuizen en bedrijven. Het kunnen natuurhistorische collecties zijn, railgebonden erfgoed, medisch-academische verzamelingen, boeken- en fotocollecties enzovoorts. Het kan gaan om een collectie – een verzameling objecten die een persoon of instelling vanuit een verzamelmotief bij elkaar heeft gebracht – maar ook om de inrichting van een gebouw zoals meubelen, lampen, gebruiksvoorwerpen, stofferingen, liturgische inventarisstukken, winkelinventarissen, machines en gereedschappen.

Bij een interieurensemble gaat het om de relatie tussen het gebouw en de roerende zaken daarin. Is er een betekenisvolle samenhang? Wanneer is de samenhang tussen roerend en onroerend belangrijk en waardevol genoeg om te behouden voor de toekomst? En ook: in welke gevallen zou je het roerende en onroerende erfgoed bij elkaar willen behouden?

Zowel in de volksmond als in de wetenschap omvat het begrip interieur de onroerende én roerende onderdelen in hun onderlinge samenhang. Van Dale definieert interieur als ‘het inwendige van een gebouw, huis, vertrek, auto e.d., m.n. wat de aankleding, meubilering en stoffering betreft’. In de studie *Achter gesloten deuren*, een bronnenkritiek voor interieurhistorisch onderzoek (2000) wordt het begrip interieur opgevat als ‘een samenstel van de ruimte (organisatie plattegrond en ruimtelijke verhoudingen), de afwerking daarvan (wanden vloeren en plafonds) én de inrichting (roerende zaken)’.

Al horen de roerende onderdelen in de volksmond en in de wetenschap dus bij het interieur, er bestaat geen wettelijke bescherming in situ of subsidie voor de instandhouding ervan. Als we bij rijksmonumenten spreken over een interieur, gaat het dan ook alleen om wat zodanig hecht verbonden is met het gebouw dat het er bestanddeel van is. Spreken we over interieuresembles, dan zijn er ook roerende zaken bij betrokken.

Omslagpunt

In de monumentenzorg en in de zorg voor het roerend erfgoed is men er pas vrij recentelijk van doordrongen dat de onderlinge samenhang tussen los en vast gewaardeerd dient te worden. In de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw kwam er in de museale wereld meer aandacht voor de context waarin kunstvoorwerpen hebben gefunctioneerd. Voordien was er vooral oog voor de intrinsieke kwaliteiten van de kunstwerken zelf.

Ook groeide de belangstelling voor het interieurensemble: het gebouw in combinatie met de inrichting en/of collectie. De manifestatie Jaar van het Nederlandse Interieur (2001) is een belangrijk omslagpunt geweest.

Monumentenzorgers en medewerkers verantwoordelijk voor de rijkscollectie hebben daar samen aan gewerkt, en de manifestatie kreeg veel spin-off in de vorm van inventarisaties, publicaties en nieuwe waarderingskaders, waaronder de publicatie Hulpmiddel bij de waardering van historische interieurs (RCE 2010), gericht op museale situaties waarin sprake is van samenhang tussen roerend en onroerend.

[Het rapport Van object naar samenhang \(2004\)](#) vraagt voor het eerst aandacht voor de problematiek van instandhouding van 'ensembles van roerend en onroerend cultureel erfgoed'. Dit rapport geeft aan in welke gevallen er sprake kan zijn van een betekenisvolle samenhang van het interieur en de daarin aanwezige objecten.

Daarbij zijn vier ensemblevormen onderscheiden.

- Samenhang door historische continuïteit in bezit en gebruik (type A).
- Samenhang door samenstelling of vervaardiging in één periode (type B).
- Samenhang door het totaalontwerp volgens een integraal architectonisch concept (type C).
- Samenhang door herkomst (type D).

Deze laatste vorm betreft een ensemble dat tot een van de voorgaande drie ensemblevormen behoorde en uit elkaar is geraakt en ensembles van een gebouw en door vervanging daarvan losgeraakte en elders ondergebrachte bouwfragmenten.

De term 'interieurensemble' is geïntroduceerd om deze duidelijk te onderscheiden van ensembles van gebouwen, bijvoorbeeld een boerderij met bijbehorend bakhuis, hooiberg en schuren. Het begrip ensemble in de zin van een complex van gebouwen of grote ruimtelijke structuren bestond namelijk al eerder.

Het gedachtegoed over een integrale benadering van cultureel erfgoed heeft de laatste jaren terrein gewonnen. In 2014 verscheen bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de uitgave Eenheid in verscheidenheid. Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed.

Naast een kennisuitwisseling tussen diverse erfgoedsectoren, waaronder gebouwd erfgoed en roerend erfgoed, beoogt deze studie een verkenning naar de raakvlakken tussen erfgoedwaarden: de cultuurhistorische waarden, maar ook de economische en de belevingswaarden. Daarmee is (eindelijk) ook de gewone burger in het proces betrokken van het benoemen van de waarden van cultureel erfgoed. Belevingswaarden kunnen namelijk ook door niet-

ingewijden in de historische disciplines worden herkend en benoemd. Binnen het verhaal over de toonbeelden – heldere voorbeelden – van interieuresembles zal dit laatste een cruciaal onderdeel blijken te zijn. Ziehier de context waarbinnen het verhaal over de toonbeelden van interieuresembles te lezen valt.

Van nano tot giganto

Interieuresembles zijn er van nano tot giganto, van scheepswerf tot winkelinterieur. Het begrip interieur heeft betrekking op zowel de binnenkant van één vertrek of één ruimte, als het totaal van alle ruimtes binnen een gebouw of een complex van gebouwen.

Bij sommige voorbeelden van interieuresembles gaat het om één kamer met bijbehorende objecten, bij andere om honderden kamers. Ook het aantal voorwerpen dat een betekenisvolle relatie heeft met het vaste interieur en het gebouw als geheel, kan enorm verschillen. In enkele gebouwen zijn we blij dat er nog iets van de inrichting behouden bleef. In andere gevallen zijn er zo veel voorwerpen dat we ze niet eens kunnen tellen.

Ook de gebouwtypologie van de interieuresembles is divers en in die zin een weerspiegeling van de soorten gebouwen die in de loop der tijd monument zijn geworden. Bij interieuresembles gaat het dus zeker niet alleen om woonhuisinterieurs. Met de aandacht voor relatief jongere gebouwen, de periode van de industrialisatie en de wederopbouw, groeide ook de belangstelling voor andere dan de traditionele gebouwtypen (zoals woon- en raadhuisen, kerken en kastelen). Het industrieel en agrarisch erfgoed, kantoorgebouwen, winkels en warenhuizen en de volkswoningbouw zijn relatief nieuwe categorieën monumenten die kunnen beschikken over interessante en bijzondere historische interieurs en belangrijke, soms zelfs unieke collecties die daarmee samenhangen. Denk aan de werktuigen in het (boeren)bedrijf, de grootgrutterswaren in een winkel en de verzamelingen van zorg- en onderwijsinstellingen. Het betreft roerend erfgoed dat zijn meerwaarde ontleent aan de locatie waar het (nog steeds) aanwezig is. Het omgekeerde geldt natuurlijk ook: de gebouwde context verliest aan waarde als de losse objecten uit die context worden gehaald.

Belevingswaarde

Het uit Frankrijk overgewaaid concept van de lieu de mémoire, de plaats van herinnering, is ook in Nederland invloedrijk geworden. Sinds de romantiek kunnen zelfs een paar overgebleven brokken steen een historische sensatie teweeg brengen – denk aan de ruïne van een kasteel en de herinneringen aan een beroemd geworden bewoner. Ook aan oude voorwerpen kan een historisch verhaal zitten dat deze laat herleven. De mythetvorming rondom voorwerpen met een historische herinnering geeft blijk van de kracht van dit mechanisme. Neem de boekenkist waarin Hugo de Groot uit zijn gevangenschap wist te ontsnappen. Er zijn liefst drie musea die claimen de echte Hugo de Groot-boekenkist te bezitten, wat tekenend is voor de belevingswaarde die zo'n voorwerp kan hebben.

Bij interieuresembles is de belevingswaarde een belangrijke reden waarom mensen eraan hechten. Daarbij gaat het lang niet altijd over de vaderlandse helden. Het geldt ook voor bezittingen van gewone mensen en herinneringen aan alledaagse gebruiken en gewoonten: bedrijfscultuur, wooncultuur, geloofscultuur enzovoorts. In dit opzicht ligt de betekenis van de samenhang dicht bij die van het immaterieel erfgoed, waarin we niet de objecten zelf, maar de tradities, rituelen, voorstellingen, gebruiken en vaardigheden de moeite waard vinden om voor de toekomst te behouden.

Bij een scheepswerf zoals die in het Zeeuwse Arnemuiden denk je niet direct aan een interieurensemble. Toch is het er wel een: een complex van werf met loods, kanthelling, scheepsonderdelen en machines dat samen met de aanwezige mallen, gereedschappen en andere hulpmiddelen door zeven generaties van de familie Meerman intensief is gebruikt. Het is daarmee zowel een ensemble in de zin van een groter complex van gebouwen, als een interieurensemble. Het is een ensemble van het type A, waarin de samenhang bestaat uit een aaneengesloten periode van bezit en gebruik van de locatie en de aanwezige voorwerpen. De werf met de gebouwen, de machines en de werktuigen geven samen een omvattend beeld van de bedrijfsgeschiedenis van deze familie van scheepsbouwers. De belevingswaarde van zowel gebouwen als voorwerpen zou afnemen als deze samenhang wordt verbroken. Lees meer op [Lees meer over Scheepswerf Meerman op monumentaleinterieurs.nl](#).

Op het allerkleinste niveau bestaat een interieurensemble uit één ruimte zoals het boerderijwinkeltje in Staverden op de Veluwe. Je kunt er nauwelijks met twee mensen tegelijk in; het oppervlak beslaat ongeveer twee bij vijf meter. Voorwerpen zijn er des te meer: snoepgoed, pakjes soep, pudding, hondenbrokken, wasmiddel, Wilhelminapepermunt, tandpasta, conserven en andere levensmiddelen zoals babyvoeder, en ook naaigerei, pleisters en gloeilampen. Op zichzelf hebben deze voorwerpen geringe waarde, maar bij elkaar en op die plaats is het een tijds capsule, waarin je de historie van het winkeltje beleeft. Lees meer over [het Winkeltje van Staverden op monumentaleinterieurs.nl](#).

Voorwerpen die verwijzen naar een bepaalde locatie spreken tot de verbeelding; dit principe wordt niet voor niets uitgebaat in museale presentaties. Een historische foto in de slaapkamer van de barones in kasteel De Haar bijvoorbeeld wordt getoond in diezelfde slaapkamer, waardoor je als bezoeker direct de geschiedenis wordt ingezogen. De foto en ook de afgebeelde meubelen en interieurafwerkingen blijken nog aanwezig te zijn op de plaats waarvoor ze omstreeks 1900 zijn gemaakt. De vaste afwerking van de kamer is van het Britse Maple & co, de inrichting van het Parijse Maison Jansen. Bedlinnen werd besteld bij de Winkel van Sinkel. Dit is een interieurensemble van het type B: de afwerkingen van het interieur zoals de betimmeringen en wandbespanning zijn uit dezelfde periode als de inrichting en stoffering van de zaal.

Voor de esthetische fijnproever zijn er interieurs met inrichting die door de hand van één meester zijn ontworpen. Vooral eind negentiende en begin

twintigste eeuw zijn er heel wat gebouwen waar de architect tot in de kleinste details zijn stempel op het ontwerp drukte. Dat hoorde in die tijd bij zijn missie. Slechts in een aantal gevallen is het ‘Gesamtkunstwerk’ in zijn totaliteit bewaard gebleven, zoals de Beurs van Berlage in Amsterdam. In een aantal zalen, waaronder de Vergaderzaal van de Kamer van Koophandel, heeft Hendrik Petrus Berlage de interieurafwerkingen, de stofferingen, de meubels van de vergaderopstelling en de lichtarmaturen ontworpen én zijn deze nog bij elkaar. De materialen, kleuren, vormen, versieringsmotieven en profileringen van de vaste en losse onderdelen vormen een harmonisch geheel. Deze ruimte is een gaaf voorbeeld van een interieurensemble dat van waarde is vanwege de samenhang in het ontwerp, type C. Andere ruimtes in de Beurs hebben een afwijkende functie gekregen. Weliswaar zijn ook daarvan de roerende zaken behouden en veilig gesteld in de depots van het Amsterdam Museum, maar het ensemble is in die gevallen uit elkaar gehaald (type D). [Lees meer over de Beurs van Berlage op monumentaleinterieurs.nl](https://monumentaleinterieurs.nl).

De vier ensemblevormen kunnen naast elkaar bestaan in één gebouw, maar kunnen elkaar ook overlappen. Sommige interieurensembles vallen onder meer dan één vorm, andere zijn grensgevallen. De definitie, de ensemblevorm, zegt niets over de waarde van de ene categorie ten opzichte van de andere, en ook niet over de onderlinge waarde van de ensembles in dezelfde categorie. Voor de waardering bestaan meerdere motieven; de belevingswaarde is al genoemd.

Barbara Laan

2. Betekenisvolle samenhang

Wanneer is er sprake van een betekenisvolle samenhang?

Stel: u heeft een interieurensamble met een zekere samenhang door continuïteit in bezit en gebruik (type A). Aan welke criteria moet het dan voldoen voor een plekje op de toonbeeldenkaart?

De definitie van een interieurensamble biedt uitkomst: het moet gaan over een betekenisvolle samenhang tussen onroerende en roerende zaken en deze samenhang kan van (cultuur)historisch, artistiek, wetenschappelijk of technisch belang zijn. Hierin onderscheiden zich de interieurensambles op de toonbeeldenkaart. Ze hebben allemaal een cultuurhistorisch, artistiek, wetenschappelijk of technisch belang, dat een willekeurige groep objecten op een willekeurige plaats ontbeert.

Weging

Als de ensemblevorm en het belang zijn vastgesteld, zou ook kunnen worden bepaald hoe belangrijk het interieurensamble is ten opzichte van andere ensembles van dezelfde categorie.

Zo'n onderlinge weging is niet aan de orde in de toonbeeldenkaart, hoewel in sommige locatieteksten wel wegingscriteria zijn gehanteerd. De kaart bevat immers een verzameling sprekende voorbeelden van interieurensambles, maar niet per se de beste, mooiste, rijkste en compleetste. De toonbeeldenkaart bevat ook geen 'aangewezen' ensembles. Toch leggen we graag uit wat zo'n weging zou kunnen inhouden om duidelijk te maken welke criteria daarbij van belang kunnen zijn. Die weging kan plaatsvinden aan de hand van criteria als: is het interieurensamble van nationaal of internationaal belang? Bijvoorbeeld omdat het onvervangbaar (uniek, compleet of zeldzaam) of onmisbaar is (symboolfunctie, schakelfunctie of ijkfunctie).

- Onder uniciteit verstaan we eenmaligheid, zonder ander voorbeeld. Dit zou het geval kunnen zijn bij [Kasteel de Haar](#), de [Russisch-Orthodoxe kerk](#) en de [Basiliek van Sint Servaas](#).
- Compleetheid wil zeggen volledigheid. Dit zou kunnen gelden voor [Museum Bisdop van Vliet](#), het [Mastboomhuis](#), het [Missiemuseum](#) en [Kasteel Middachten](#).

- Zeldzaam is een interieurenssemble als het weinig voorkomt vanaf het ontstaan of vanwege aantasting of verdwijnen zoals het [Stadhuis van Leiden](#).
- Een symboolfunctie heeft een interieurenssemble dat herinnert aan een persoon of gebeurtenis die van belang is voor de Nederlandse geschiedenis. Denk aan het [Vredespaleis](#) en Paleis Soestdijk.
- Een schakelfunctie heeft een interieurenssemble dat een wezenlijk element is in een (cultuur)historische ontwikkeling zoals de [Rederijkerskamer Trou moet Blycken](#) of de [Abdij Sint Benedictusberg bij Vaals](#).
- Een ijkfunctie heeft een interieurenssemble als het een wezenlijke bijdrage levert aan het onderzoek naar of de kennis van andere belangrijke interieurensembles zoals het Teylershof in Haarlem.

Het kan ook zijn dat het interieurenssemble op zichzelf niet van nationaal of internationaal belang is, maar wel documentatiewaarde heeft. Het gaat om het belang op het niveau van het hele ensemble, dus van de combinatie, en niet om die van het roerende en onroerende los van elkaar.

Interieurensembles kennen diverse verschijningsvormen. Ze kunnen in verschillende gebouwtypen voorkomen, in woonhuizen, openbare gebouwen, et cetera. Zo kan een 'Gesamtkunstwerk' (type C) voorkomen in een woonhuis zoals het [Jachthuis Sint Hubertus](#) en in een [provinciehuis zoals dat van Arnhem](#).

Wat is de kern van het interieurenssemble?

Aan de teksten bij de toonbeelden liggen denkbeelden van de diverse auteurs ten grondslag over wat de kern is van het interieurenssemble en waarom de samenhang van de roerende en onroerende componenten van het ensemble een meerwaarde vertegenwoordigt. De voorbeelden geven een geschakeerd beeld van de aspecten die klaarblijkelijk kunnen meewegen bij het bepalen van die meerwaarde. Een aantal zaken valt daarbij op.

Wonen

Bij de interieurensembles in de categorie wonen gaat het eigenlijk altijd over wonen en wooncultuur en dus over de samenhang tussen het huis, of dat nu een adellijk kasteel is of een arbeiderswoning, en de daarin aanwezige bezittingen van de familie of bewoner(s). Het begrip familie wordt tegenwoordig veelal gereserveerd voor het kerngezin van twee generaties, ouders en kinderen, maar kan ook betrekking hebben op leden van de familie die nu meestal niet (meer) in hetzelfde huis wonen, zoals grootouders, ooms,

tantes, neven en nichten. Vroeger kon de familie veel breder zijn en verder teruggaan in de tijd. Vroeger woonden mensen soms vele generaties in het ‘familiehuis’ en gebruikten daar vaak dezelfde spullen waaronder het ‘familiezilver’.

Bij de interieuresembles is de hele bandbreedte vertegenwoordigd van de samenhang door continuïteit in bezit of gebruik (A), samenstelling of vervaardiging (B) en totaalontwerp (C): van de bezittingen van één generatie of één bewoner (Ruurd Wiersma Hûs in Friesland) tot het familiebezit dat is opgebouwd gedurende drie of meer eeuwen (Woonhuis Bisdom van Vliet in Zuid-Holland). Het Wiersma Hûs is bovendien een bijzonder ensemble omdat de eigenaar zelf de kleurrijke figuratieve schilderingen aanbracht op de wanden van zijn woning. In het geval van Bisdom van Vliet schuilt de betekenis van het ensemble in de compleetheid – ook het kwetsbare en dus zeldzame interieurtextiel van raam- en deurgordijnen, wandbespanningen en vloerbedekkingen bleef integraal bewaard – én de plaatsing van de meubelen en (kunst)voorwerpen door de laatste eigenares – bijvoorbeeld de waaivormige schikking van porseleinen borden aan de wand. In veel andere ensembles waar de schikking of plaatsing niet bewaard zijn gebleven, voelen conservatoren, beheerders of betrokken vrijwilligers zich vrij om zaken een andere plaats te geven.

De authenticiteit van een handeling zoals ‘plaatsing’ is een relatief nieuw of in elk geval vrij onbekend aspect van interieuresembles. Het maakt bij Bisdom van Vliet ‘de hand van de eigenares’ zichtbaar. Dat doet op een eigenaardige manier ‘levensechter’ aan dan wanneer de conservator of beheerder de objecten naar eigen inzicht zou hebben neergezet. Het zegt in dit geval iets over de persoonlijke smaak van Paulina Bisdom van Vliet, en iets over de ‘porseleinmode’ van de periode, die maakte dat borden en vazen met een gebruiksfunctie werden verheven tot wanddecoratie. Deze mode is tegenwoordig slechts uit de contemporaine literatuur en enkele afbeeldingen bekend, maar ‘in het echt’ zeer zeldzaam. Ook bij een totaalontwerp kan de specifieke plaatsing van belang zijn, bijvoorbeeld als de maatvoering en verhoudingen van meubelstukken en de plaatsing zijn afgestemd op de ruimte waarvoor ze zijn gemaakt (vaak vastgelegd in een meubileringsplan). Verder kan de wijze waarop ze zijn neergezet, bijvoorbeeld de tafel in het midden of juist tegen de wand, invloed hebben op de ruimtelijke kwaliteit en dus de beleving van het ontwerp.

Het criterium van gaafheid, hier in de zin van compleetheid, krijgt in interieuresembles een nieuwe dimensie. Je zou kunnen zeggen dat een interieur zonder zijn inrichting niet compleet is. Objecten zijn nu eenmaal ruimtelijk essentieel en heel belangrijk om bezoekers een betekenisvolle

ervaring te bieden. Neem kasteel Cannenburch, dat als een leeg kasteel werd beheerd, maar waar inmiddels een groot aantal familiestukken is teruggekocht. Nu kun je als bezoeker veel intenser de bewoningsgeschiedenis beleven dan voorheen.

Een andere opvallende eigenschap is de materiële authenticiteit van het interieur. Hoe meer reconstructies, kopieën of zelfs decorstukken in een interieur zijn ingebracht, des te meer het geheel af staat van erfgoed in de westerse betekenis van het woord. De uit het verleden overgedragen materialen bezitten een echtheid die in de westerse wereld zeer wordt gewaardeerd.

Ook het patina kan meewegen bij de waardering van interieuresembles. In het Mastboomhuis in Noord-Brabant is bij de restauratie zorgvuldig het beeld geconserveerd van het verval waarin de woning zich bevond toen de laatste eigenaar overleed. De staat van onderhoud met afbladderende verf, vuil, scheuren en aantasting door licht geeft samen met de rommel en de intieme eigendommen, zoals het kunstgebit en het sterfbed, een uniek beeld van wat we het patina van dit interieur zouden willen noemen. Een bezoeker ziet hier niet alleen het verleden van generaties bewoning, maar kijkt als het ware de ouderdom en zelfs de menselijke sterfelijkheid letterlijk in de ogen.

Aan de andere kant van het spectrum bevindt zich het leven. Op de toonbeeldenkaart is een aantal voorbeelden te vinden van interieuresembles die nog in functie zijn, dus levend in de zin van niet gemusealiseerd. De meeste ensembles zijn op de een of andere manier opengesteld voor publiek. In een enkel geval wordt het huis inclusief de 'museale' vertrekken nog gewoon gebruikt. Dit ensembletype van continuïteit in gebruik komt nog veel vaker voor bij kerken en bedrijfsgebouwen.

Hoewel het leven in gemusealiseerde woonhuizen verloren is gegaan, kun je het op enkele plaatsen nog volop ervaren. Maar nergens is het zo bruisend aanwezig als in de woning van het kunstenaarsduo Kortekaas in Gelderland. De Tempelhof is een totaalconcept waarin de samenhang wordt bepaald door de kunstenaarswoning met atelier, de tuin en de overall aanwezige kunstobjecten en toegepaste kunst gemaakt door het echtpaar zelf, dat er nog steeds woont en werkt. Een humanistische filosofie die focust op menselijke relaties ligt ten grondslag aan het ensemble en de manier van werken en denken, en maakt het geheel tot een inspirerende ontmoetingsplaats.

Geloven

De toonbeelden van interieuresembles op het gebied van geloven zijn gekozen om de breedte te illustreren van de geschiedenis van diverse

geloofsgemeenschappen die in Nederland actief zijn, grote en kleine, elk met een typerende architectuur en inrichting. Het protestantse kerkinterieur, het (oud-)katholieke kerkinterieur en het interieur van een joodse synagoge zijn de toonbeeldenkaart vertegenwoordigd, maar ook een Waalse kerk, een Molukse kerk en zelfs een Russisch-orthodoxe kapel. De interieuresembles hebben zonder uitzondering een belangrijke symboolwaarde, die door de samenhang wordt versterkt. De relatief lege, witgeschilderde interieurs van protestantse kerken vertellen het verhaal van een gemeenschap die zich na de reformatie heeft afgewend van de katholieke dogma's. De bontgekleurde en rijk versierde en vergulde kerkinterieurs tonen de rol van de verbeeldingskracht in het katholieke geloof en hoe die in sommige interieurs een rol van betekenis had en nog steeds heeft.

Besturen

De toonbeeldengroep besturen omvat interieuresembles in stadhuisen, symbolen van het bestuur van de stad en haar burgers. De vaste en losse decoratie van deze gebouwen is meestal een weerspiegeling van de taken en verantwoordelijkheden van het stadsbestuur, of een verbeelding van karaktereigenschappen die worden geassocieerd met deugdelijk bestuur. Ook zijn er vaak giften van rijke inwoners te vinden, zoals in het oude stadhuis van Gouda. De samenhang wordt dan ook meestal bepaald door de eenheid van het decoratieprogramma en de verbondenheid tussen stad en burgers, tussen gebouw en collectie.

In de modernere gemeentehuizen uit de twintigste eeuw en ook in provinciehuizen zoals dat van de provincie Gelderland in Arnhem, komen vaak interieuresembles voor die zijn gevormd conform de architectuuropvatting van die tijd, namelijk door de eenheid van ontwerp. De hele inboedel van het provinciehuis is bedacht door de architect van de toenmalige Rijksgebouwendienst en door hem geselecteerde ontwerpers, inclusief stofferingen, verlichtingsarmaturen, tafellinnen en serviezen, en heeft een hoge artistieke kwaliteit. Zonder al die kleine, onbelangrijk lijkende gebruiksvoorwerpen die de catering nog regelmatig gebruikt (en waarbij ook wel eens wat sneuvelt), zou het een minder krachtig geheel zijn.

Rechtspreken

In de categorie rechtspreken zijn (nog) geen Nederlandse gerechtsgebouwen opgenomen op de toonbeeldenkaart, hoewel die zeker in het land te vinden zijn. Wel staan op de kaart twee atypische voorbeelden die met het recht samenhangen: een gevangenis en het internationaal gerechtshof. De

Gevangenpoort in Den Haag is de oudste staatsgevangenis van Nederland en geeft een beeld van het nationale verleden in relatie tot het strafrecht. Het Haagse Vredespaleis is een internationaal symbool van vrede en recht. De samenhang in het interieur is de verdienste van architect Van der Steur, die een bijzondere synergie tot stand bracht tussen aankleding, geschenken en meubilair binnen de context van deze vredessymboliek.

Zorgen en liefdadigheid

Bij de voorbeelden van interieuresembles binnen het gebouwtype van de zorg staat in het bijzonder de geschiedenis van de armenzorg, de zorg voor wezen en voor ouden van dagen centraal. De samenhang tussen de gebouwen en inrichting van de interieurs van de regenten heeft hier nadruk, omdat er van de interieurs en schamele bezittingen van de armen, wezen en oude mensen meestal niets is overgeleverd. Omdat in het verleden de zorg een kwestie van liefdadigheid was, kwamen de regenten uit de gegoede burgerij en de adel. De vergaderruimtes en eetzaal van de regenten zijn dan ook qua uitmontering en inrichting heel vergelijkbaar met de woonhuizen van deze mensen. In sommige gevallen, zoals bij het Hofje van Noblet in Haarlem, is interessante documentatie bewaard gebleven. Smeedijzeren documentkisten vol met rekeningen, bestekken, inventarislijsten, kasboeken en tekeningen vertellen over het bouwproces en het reilen en zeilen van een hofje voor de huisvesting van onbemiddelde oude dames.

Winkelen

De interieuresembles in de categorie winkelpanden tonen de samenhang tussen het winkelpand en het winkelinterieur, met toonbank(en), vaste kasten, lampen en eventueel decoratieve objecten die vaak verwijzen naar het soort koopwaar (tabakspotten in een sigarenwinkel) in combinatie met de koopwaar zelf (tabak, pijpen, sigaren) en meestal ook de specifieke verpakking (sigarenkistjes). De samenhang tussen de plaats van verkoop en de aangeboden waar kan van cultuurhistorische betekenis zijn als de oorspronkelijke inboedel nog aanwezig is, en wordt nog versterkt wanneer ook het winkelconcept overeind is gehouden: als de koekjes nog worden afgewogen, de zalfjes, pillen en middeltjes ter plaatse worden gemaakt en de drop- en kruidenzolder nog een onvergetelijke geur verspreidt van zoethout en gedroogde kruiden. Wanneer de geur een rol gaat spelen bij de waardering van een interieur als van sigarenwinkel Hajenius in Amsterdam en dat van de drogist Van der Pigge in Haarlem, kunnen we met recht spreken van een grote belevingswaarde.

Produceren

Bij boerderijen, die vallen binnen de categorie produceren, gaat het vaak over wonen en werken tegelijk. Er wordt samenhang gevonden in de combinatie van boerderij met diverse bijgebouwen en daarin aanwezige interieurs gevuld met inboedel dan wel machines, werktuigen en gereedschappen die nodig zijn voor het boerenbedrijf. Ook in deze categorie kunnen geuren en geluiden een belangrijke rol spelen voor de belevingswaarde, al zijn de toonbeelden niet meer allemaal in functie of hebben ze een nieuwe bestemming gekregen.

Ook bij andere bedrijven zoals een stoomhoutzagerij, baksteenfabriek, kantfabriek en scheepswerf is de bedrijvigheid zelf, met de specifieke geluiden, geuren en werkprocessen, een deel van de attractiewaarde. De bedrijfsgeschiedenis wordt tastbaar door het industriële complex en de oude machines, én door het gebruik, zoals bij Stoomhoutzagerij Nahuis. Je ervaart de beweging van de raspende zagen, de stoom en de snerpende stoomfluit, het geurende zaagsel, de sissende machines met hun vette olie en de noeste inspanning van de vrijwillige werklui.

Administreren en vergaderen

In de opgevoerde kantoren wordt in de regel nog gewerkt, hoewel de aard van het werk vaak is veranderd. Zo is het Scheepvaarthuis in Amsterdam nu een hotel, de Beurs een muziekpodium en tentoonstellingsruimte, en is het kantoorgebouw van brouwerij De Drie Hoefijzers in Breda tegenwoordig een bedrijfsverzamelgebouw. Opvallend bij dit laatste voorbeeld is het behoud van een groot deel van de oorspronkelijke meubilering uit 1925, de schilderijen en een borstbeeld van meerdere generaties bierbrouwers die door de nieuwe gebruikers als vanzelfsprekend worden gewaardeerd als onderdeel van de 'heritage' van de brouwerij.

Malen

Nederland is bekend om zijn molens. Al werken ze min of meer hetzelfde, toch hebben de windmolens die vanwege hun interieurenssemble zijn opgenomen een eigen karakter. De papiermolen, de poldermolen en de korenmolen zijn toegerust voor het maken van papier, het droogmalen van de polder en het malen van graan. Deze functies zijn dan ook bepalend voor de samenhang van gebouw en inhoud. Het ensemble toont de bedrijfsgeschiedenis van het molenbedrijf en soms ook de wooncultuur van de molenaar.

Verdedigen

Een heel ander soort werk is de verdediging van ons land tegen vijanden. Het bunkercomplex Overvoorde in Rijswijk en het complex De Nederlandse Defensie Academie in Breda herbergen bijzondere interieuresembles. De voormalige Koninklijke Militaire Academie in Breda beheert collecties die verbonden zijn met de opleiding van jonge militaire leidinggevenden, zoals een collectie boeken en schilderijen, waaronder portretten van de Nassau's, foto's, handschriften en memorabilia die de tradities en rituelen van het Nederlandse militaire verleden weerspiegelen. In Rijswijk bevindt zich de commandobunker Bescherming Bevolking, opgericht in de tijd van de Koude Oorlog en tegenwoordig te bezichtigen als museum. De bunker geeft samen met de stalen meubelen, britsen en het werkmateriaal een indringend beeld van de geopolitieke situatie van na de Tweede Wereldoorlog, net als de 'warrooms' van Churchill uit de tijd van de oorlog dat doen in onderaards Londen.

Ontspannen en uitgaan

Op het vlak van uitgaan en ontspannen zijn allerlei interieuresembles denkbaar zoals die van historische genootschappen, uitgaansgelegenheden zoals hotels en cafés en zelfs in een uitzonderlijk geval: een cruiseschip. Hoewel een schip geen onroerende zaak is en het dus strikt genomen niet onder de definitie valt is het stoomschip Rotterdam opgenomen op de kaart vanwege het rijke interieur dat zeer tot de verbeelding spreekt en zijn gelijke in de wereld niet kent. Het is gebouwd voor de transatlantische vaart en cruises in de jaren 1950, bevat een heel complex aan ingerichte ruimtes, van hutten tot brug en van eetzaal tot tropische bar.

De interieuresembles van het uitgaansleven, waaronder een Rederijderskamer waar men discussieerde over literatuur, het Zwanenbroedershuis van een elitair gezelschap met middeleeuwse wortels en een bruine kroeg van de vierde generatie caféhouders geven een beeld van de soorten vermaak door de eeuwen heen. Het samenkomen en gezamenlijk eten en drinken vormen in deze interieuresembles de rode draad. Deze bepaalt de samenhang tussen de gemeenschappelijke ruimtes en de voorwerpen die daarbij een rol speelden.

Verzamelen en verdieping

Verzamelen is het thema van een hele serie toonbeelden: het Teylers Museum in Haarlem, Museum Meermanno in Den Haag, het Missiemuseum in Steyl, het Huis Singraven in Denekamp, Academiegebouw Groningen, de Bibliotheca Thysiana in Leiden en de Koninklijke Verzamelingen in Den Haag. De een is niet minder bijzonder dan de ander.

Verzamelen is al eeuwen een geliefde bezigheid van particulieren, maar maakte vanaf het begin van de negentiende eeuw een institutionalisering door in oudheidkamers en (rijks)musea. De samenhang tussen gebouw en collectie is veelal ontstaan doordat de (museum)gebouwen speciaal voor een bepaalde collectie zijn gebouwd. Maar in veel gevallen wordt die relatie tegenwoordig niet gekoesterd. In de hier opgenomen voorbeelden is dat om uiteenlopende redenen wel het geval.

Overige

Interieuresembles die in geen van de gebouwtypen vallen, zijn het koetshuis met stallen van kasteel Maarsbergen, waar de oude familierijtuigen en tuigage worden bewaard, en het Columbarium Westerveld in Driehuis, onderdeel van het eerste crematorium in Nederland naar ontwerp van bekende architecten onder wie Willem Dudok. Deze interieuresembles zijn niet alleen zeer verschillend, ook de toekomstverwachting is anders. Het voortbestaan van de collectie historische rijtuigen ligt in handen van een familie. Bij het columbarium ligt het voortbestaan bij individuele nazaten en is het afhankelijk van de belangen van een begrafenisonderneming.

Daarmee is het onderwerp van de instandhouding van interieuresembles voor de toekomst aangesneden.

Wie houden deze interieuresembles in stand?

De instandhouding van interieuresembles komt in de meeste gevallen neer op burgers. Het zijn in de regel particulieren die hebben gezorgd dat interieuresembles behouden zijn gebleven: eigenaren, erflaters, erfgenamen, betrokkenen, enthousiaste vrijwilligers en ook rechtspersonen zoals verenigingen, (kerk)genootschappen, bedrijven en stichtingen. In een enkel geval is het rijk, een provincie of gemeente of een ander orgaan van openbaar bestuur verantwoordelijk voor het bijhouden en het voortbestaan van een interieuresemble. Zie voor nuancering hoofdstuk 3 en 4.

In de Handreiking roerend religieus erfgoed (2011) is voor het eerst plaats voor waardering door niet-deskundigen, ervan uitgaand dat bij religieus erfgoed de eigenaar zelf het best kan bepalen wat de actuele betekenis is van een voorwerp voor de gemeenschap. De handreiking biedt nuttige handvaten voor het onderkennen en benoemen van betekenissen van interieuresembles die betrokkenen daaraan hechten.

Vragen die opkomen wanneer het gaat om waarden van breder maatschappelijk belang zijn bijvoorbeeld: Hoe wordt het interieuresemble

beschreven? Hoe wordt de samenhang gedocumenteerd en gewaardeerd? Wie controleert of ieder voorwerp nog in de juiste ruimte en op de goede plaats aanwezig is? En hoe verhoudt de instandhouding van het interieurensemble zich tot het eigendomsrecht, waarin iedereen met zijn eigendommen mag doen wat hij/zij wenst?

Het is in de huidige situatie uiteindelijk de verantwoordelijkheid van de burger om te bepalen wat belangrijker is: de vrijheid van handelen van de eigenaar van het interieurensemble of het algemeen belang: de erfgoedwaarde van de samenhang tussen de roerende en onroerende onderdelen van het interieurensemble.

Barbara Laan

3. Visie, beleid en wettelijk kader

In praktische zin is het al heel lastig om bijzondere interieuresembles te beschermen. Maar ook wettelijk gezien valt dat niet mee. Er was geen speciale regeling voor deze ensembles, waardoor moest worden teruggevallen op de wél beschikbare wet- en regelgeving.

Dit werd als volgt opgelost. Interieuresembles bestaan, zoals we hebben gezien in hoofdstuk 1, uit roerende en onroerende delen. Tot de inwerkingtreding van de Erfgoedwet in 2016 bestond er voor de bescherming van bijzondere interieuresembles geen specifieke wet- en regelgeving.

De bescherming van het onroerende deel werd geregeld in de Monumentenwet 1988 en de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo). Hierdoor waren diverse handelingen met betrekking tot het gebouw zonder vergunning verboden en werd een vergunningsstelsel gehanteerd om bepaalde ingrepen en aanpassingen te reguleren. Op deze manier kon worden voorkomen dat destructieve handelingen werden verricht.

De bescherming van het roerende deel was niet geregeld. Bepaalde roerende zaken konden wel beschermd zijn via de Wet tot behoud van cultuurbezit (Wbc). Het ging daarbij dan om bijzondere voorwerpen: cultuurgoederen die van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis zijn en als onvervangbaar en onmisbaar behoren te worden behouden voor het Nederlands cultuurbezit. Deze objecten en verzamelingen mogen zonder toestemming van de minister ons land niet verlaten. De Wbc was echter niet bedoeld voor de bescherming van interieuresembles, maar zorgde er enkel voor dat beschermde voorwerpen Nederland niet ongecontroleerd konden verlaten. Behoud ter plaatse was niet het oogmerk van deze wet, dus de Wbc kon het uit elkaar vallen van een ensemble niet voorkomen.

Roerend en onroerend

De Monumentenwet 1988 en de Wbc zijn opgegaan in de Erfgoedwet en daarmee bestaan de genoemde vormen van bescherming nog altijd. Dit betekent dat de vraag of we te maken hebben met een roerende of een onroerende zaak nog altijd relevant is.

Volgens het Burgerlijk Wetboek zijn onroerend: de grond, de nog niet gewonnen delfstoffen, de met de grond verenigde beplantingen, alsmede de gebouwen en werken die duurzaam met de grond zijn verenigd, hetzij rechtstreeks, hetzij door vereniging met andere gebouwen of werken. Roerend zijn dan alle zaken die niet onroerend zijn. Voor de meeste zaken is het heel makkelijk vast te stellen of ze roerend zijn. Er kunnen echter zaken zijn waarbij dat lastig is te zien. Dat een boekenkast roerend is, begrijpt iedereen. Maar als de boekenkast in de betimmering van een vertrek geïntegreerd is? Dan zou het misschien kunnen gaan om een onroerend object.

Bestanddelen

Het is makkelijk te zien dat een huis onroerend is, want dat is een gebouw dat duurzaam met de grond is verenigd. De vraag is lastiger ten aanzien van objecten in het interieur, zoals de geïntegreerde boekenkast uit het voorbeeld. Bestanddelen zijn onzelfstandige zaaksdelen die als onderdeel van de hoofdzaak worden beschouwd. Ze gaan er als het ware in op. Een voorbeeld hiervan is het motorblok (bestanddeel) dat onderdeel is van de auto (hoofdzaak).

Om te bepalen of iets een bestanddeel is worden in het Burgerlijk Wetboek (art. 3:4) twee criteria genoemd. Het eerste is een maatschappelijk criterium: 'Al hetgeen volgens verkeersopvatting onderdeel van een zaak uitmaakt, is bestanddeel van die zaak.' Daarnaast is er een fysiek criterium: 'Een zaak die met een hoofdzaak zodanig verbonden wordt dat zij daarvan niet kan worden afgescheiden zonder dat beschadiging van betekenis wordt toegebracht aan een der zaken, wordt bestanddeel van de hoofdzaak.'

Om te beoordelen of iets een bestanddeel vormt van een zaak, moet eerst naar het maatschappelijk criterium worden gekeken. Als daaruit niet blijkt dat het een bestanddeel vormt kan daarna worden beoordeeld of wellicht het fysieke criterium van toepassing is.

Maatschappelijk criterium

Om erachter te komen of iets volgens de verkeersopvatting onderdeel van een zaak uitmaakt, en dus een bestanddeel is, zijn er in de jurisprudentie diverse uitspraken beschikbaar, die echter vrijwel nooit gaan over geschillen met betrekking tot interieuresembles. Wel geven ze in algemene zin verschillende aanwijzingen (incompleteheid en/of afstemming) of sprake is van een bestanddeel.

Incompleetheid

Bij 'incompleetheid' gaat het erom of de hoofdzaak zonder het bewuste onderdeel naar verkeersopvatting incompleet zou zijn. Dat wil zeggen dat de hoofdzaak niet of onvoldoende aan de maatschappelijke en/of economische functie zou kunnen beantwoorden. Denk aan een stoel waar een stoelpoot is afgebroken. Zonder die stoelpoot is de stoel incompleet. De (losse) stoelpoot is derhalve bestanddeel van de stoel.

Tussen het bestanddeel en de hoofdzaak hoeft geen fysieke verbinding te bestaan. Een dakpan op een huis is bijvoorbeeld een bestanddeel van het huis, maar een daadwerkelijke fysieke verbinding is meestal niet aanwezig.

Of een bestanddeel gemakkelijk kan worden vervangen doet eveneens niet ter zake. Het draait om de vraag of het bestanddeel naar zijn aard niet kan worden gemist. Een fiets zonder wielen is incompleet, want je kunt er niet mee fietsen.

Uit jurisprudentie met betrekking tot een fabriek met daarin productieapparatuur is af te leiden dat het bij incompleetheid moet gaan om de bestemming die uit de aard van de hoofdzaak zelf (het fabrieksgebouw) voortvloeit. Het gaat dus niet om de economische of maatschappelijke bestemming (het productieproces) die de concrete gebruiker aan de hoofdzaak heeft gegeven. Anders gezegd: het komt niet aan op de activiteit die op een bewust moment toevallig in het gebouw of het werk wordt uitgeoefend. De apparatuur in een fabriek zal dus niet gauw als bestanddeel van het gebouw gelden.

Afstemming

Indien het gebouw zodanige bijzondere kenmerken vertoont dat het in zijn maatschappelijk-economisch functioneren van de aanwezigheid van bepaalde zaken afhankelijk is, dan kan bestanddeelvorming ontstaan. Oftewel: als bepaalde apparatuur uit een fabrieksgebouw wordt verwijderd en er voor het fabrieksgebouw geen redelijke alternatieve bestemming meer kan worden gevonden, dan is die apparatuur bestanddeel van dat fabrieksgebouw. Praktisch gesproken zal dat vrijwel alleen het geval (kunnen) zijn wanneer het gebouw en de apparatuur in constructief opzicht specifiek op elkaar zijn afgestemd. Te denken valt aan extreme afmetingen en/of unieke vormen. Bijvoorbeeld een op maat gezaagd aanrecht in een scheve keuken, of het gemaal De Cruquius en zijn machines die door de buitenmuren heen komen.

Deze aanwijzing is in het algemeen reeds aanwezig als één van de twee delen op het andere deel is afgestemd. Wordt bijvoorbeeld een keukenblok zo gemaakt dat het precies in de keukenruimte past, dan is er reeds sprake van

afstemming. Het is voor deze aanwijzing dus niet vereist dat ook de ruimte is aangepast aan het keukenblok.

Fysiek criterium

Naast het maatschappelijk criterium bestaat er dus ook een fysiek criterium. Het gaat daarbij om bestanddelen die zelfstandigheid missen omdat zij fysiek dermate hecht met een hoofdzaak zijn verbonden, dat zij daarmee in letterlijke zin één geheel vormen. Hierbij geldt als criterium of het bestanddeel al dan niet zonder beschadiging van betekenis (aan het bestanddeel of de hoofdzaak) van de hoofdzaak kan worden losgemaakt. Dit is het criterium van de materiële verbondenheid, dat onder het oude Burgerlijk Wetboek bekend stond als het 'aard- en nagelvast'-criterium, een begrip dat nu niet meer in het recht wordt gebruikt.

Het draait hier om de vraag wanneer er schade van betekenis optreedt. Dat verschilt natuurlijk van geval tot geval en het is daarom lastig om hier universele regels te formuleren. Een beetje schade is niet voldoende. Bij de vraag of een zonwering een bestanddeel is van een woning oordeelde de rechter dat de gaten die na verwijdering achterblijven kunnen op zichzelf niet worden aangemerkt als schade van betekenis. En ten aanzien van de schakelaar vond de rechter dat na verwijdering van de zonwering blijft ofwel een schakelaar op het paneel aanwezig die geen functie meer heeft, ofwel de plek van de schakelaar kan worden afgedekt met een afdekplaatje. Ook dit werd door de rechter niet aangemerkt als schade van betekenis.

Samengevat

Waarom is de vraag of een zaak een bestanddeel vormt zo belangrijk? Als een zaak inderdaad een bestanddeel is, dan heeft dat diverse gevolgen. Juridisch gezien volgen bestanddelen de hoofdzaak. Dit betekent dat als de hoofdzaak onroerend is, het bestanddeel dat ook is.

Zaken zijn roerend of onroerend. Of een zaak roerend is of als bestanddeel deel uitmaakt van een zaak wordt bepaald door twee criteria:

1) Maatschappelijk

Hiervoor zijn de volgende aanwijzingen richtinggevend.

- incompleteid: is de hoofdzaak zonder het bewuste onderdeel naar verkeersopvatting incompleet?

- afstemming: zijn de hoofdzaak en de zaak in constructief opzicht specifiek op elkaar afgestemd?

Luidt het antwoord op één of meer van de vragen: 'ja', dan is sprake van een bestanddeel. Zo nee, dan wordt er gekeken naar het tweede criterium.

2) Fysiek

Kan het bestanddeel, al dan niet zonder beschadiging van betekenis (aan het bestanddeel of de hoofdzaak) van de hoofdzaak worden losgemaakt?

Luidt het antwoord hierop 'ja' dan is sprake van een bestanddeel. Zo nee, dan is er geen sprake van een bestanddeel en is het een roerende zaak.

Burgerlijk Wetboek bepalend

De Erfgoedwet en de Wabo zien toe op de bescherming van monumenten (onroerende zaken). Monumenten kunnen worden aangewezen als rijksmonument.

Uit de wetsgeschiedenis blijkt dat de vraag welke bestanddelen tot een monument behoren, op grond van het civielrechtelijk onderscheid tussen roerende en onroerende zaken dient te worden beantwoord. Het Burgerlijk Wetboek bepaalt dus of een zaak roerend is of als bestanddeel onroerend is geworden. Hieruit volgt dat het (al dan niet) opnemen van bepaalde (interieur-) elementen in de omschrijving van een aanwijzing als rijksmonument niet bepalend is voor het antwoord op de vraag of deze elementen (al dan niet) onderdeel uitmaken van de als rijksmonument aangewezen onroerende zaak.

Dit heeft twee consequenties. Als zaken niet zijn genoemd in de omschrijving kunnen ze nog altijd bestanddeel en dus onroerend zijn. En als zaken wel worden genoemd in de omschrijving zijn ze daarmee niet automatisch bestanddeel. Ze kunnen toch roerend zijn en daardoor niet delen in de bescherming van het rijksmonument. Vooral in oudere omschrijvingen van als rijksmonument aangewezen kerken komen geregeld roerende zaken voor. Dit heeft een historische oorzaak: eerdere inventarisaties uit het begin van de 20ste eeuw waarbij alleen de kunst- of cultuurhistorische waarde ertoe deed, hadden als basis gediend voor de aanwijzingsomschrijvingen.

Het interieurensemble in de Erfgoedwet

Op 1 juli 2016, de dag dat Rembrandts Marten en Oopjen voor het eerst in het Rijksmuseum aan het publiek werden getoond, trad de Erfgoedwet in werking.

De hereniging van de echtelieden is een mooie metafoor voor de ensembles die in de Erfgoedwet een plaats kregen.

De totstandkoming van deze wet ging – wat ensembles betreft – niet geheel zonder slag of stoot. In de eerste versie van het wetsvoorstel stond namelijk bewust geen enkele bepaling over ensembles. De minister voerde hiervoor een aantal redenen aan. Zo bieden de regels voor de aanwijzing van rijksmonumenten volgens de memorie van toelichting voldoende ruimte om recht te doen aan de waarde van ensembles in een ruimtelijke context, de zogenoemde complexen. Bovendien zou het ‘meebeschermen’ van roerende interieuronderdelen een toename van administratieve lasten voor eigenaren en gemeenten en een te vergaande ingreep in het eigendomsrecht betekenen.

In plaats van nieuwe, harde regels werd dus gekozen voor voorlichting en bewustwording door te investeren in het bevorderen van de zorgvuldige omgang met interieurs én interieurensembles. Beoogd werd vergroting van kennis en bewustzijn, attitudeverandering en verbeterde omgangsnormen. Topensembles zouden hierbij expliciete aandacht krijgen.

Tijdens de behandeling in de Tweede Kamer bleek dat diverse Kamerleden daar heel anders over dachten. Zo werd er gevraagd of de regering een inhaalslag wilde maken om de meest waardevolle ensembles te gaan beschrijven en de roerende zaken te beschermen samen met de bijbehorende onroerende monumenten.

De minister bracht daarop helder naar voren dat aan zo’n bescherming zwaarwegende bezwaren kleven van juridische, praktische en ethische aard, zowel voor de eigenaren als voor de overheden die de wet moeten uitvoeren en handhaven.

Zo zou door de minister van OCW moeten worden benoemd welke roerende zaken onder de bescherming zouden moeten vallen. Een interieur bestaat meestal uit honderden voorwerpen (meubels, tafellinnen, kunstwerken, kandelaars, kelken, vazen, bestek etc.), die bovendien zelden tegelijkertijd zijn verworven. De keuzes die worden gemaakt moeten onderbouwd zijn, wat nader onderzoek naar de herkomst en cultuurhistorische waarde vergt. Een tijdrovende klus.

Daarnaast is het rechtsgevolg dat geldt voor onroerende rijksmonumenten moeilijk toepasbaar op roerende voorwerpen. Voor verplaatsing (al dan niet tijdelijk) van deze voorwerpen zou dan een vergunningvereiste gelden.

Een ander aspect is dat er omstandigheden denkbaar zijn waarin het eenvoudigweg niet langer mogelijk is om roerende onderdelen van een ensemble in situ te behouden. Denk aan een verzameling familieportretten die

met de familie meeverhuist, na enkele eeuwen in een buitenplaats te hebben gehangen. ‘Met wie’, zo vroeg de minister zich retorisch af, ‘is de band groter, met het huis of met de familie?’

Misschien wel het belangrijkste punt waarop de minister nogmaals wees, was dat de door de Kamer gevraagde bescherming een te vergaande ingreep in het eigendomsrecht zou zijn. Een terechte opmerking, die des te sterker zal worden onderschreven door eigenaren die interieuresembles bewonen.

Amendement

Vervolgens werd door de Kamer een amendement ingediend. De strekking van het amendement was - kortgezegd - dat de bescherming van interieuresembles toch in de wet zou worden opgenomen. Gedurende het debat bleek hiervoor brede steun in de Kamer en, na enige aanpassingen, werd het amendement met een grote meerderheid aangenomen. En zo gingen ensembles onderdeel uitmaken van de Erfgoedwet. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis is er in de wet uitdrukkelijk aandacht voor het interieur.

Interieur in de Erfgoedwet: aanwijzing van ensemble

Hoe ziet die aandacht eruit? Voor het overzicht wordt eerst samengevat hoe de Erfgoedwet beoogt in het behoud van ensembles te voorzien. In drie wetsartikelen wordt de aanwijzing van ensembles behandeld. De minister kan een rijksmonument samen met cultuurgoederen (roerende zaken) aanwijzen als ensemble. Voorwaarde is dat het geheel van rijksmonument en de cultuurgoederen in onderlinge samenhang van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis is (art. 3.13). Wanneer er sprake is van die bijzondere betekenis is in de wet niet uitgewerkt. In de loop der tijd zal de praktijk dat moeten uitwijzen. Bij de topensembles is de bijzondere betekenis relatief eenvoudig te onderbouwen. Maar waar de grens ligt tussen bijzondere en ‘gewone’ ensembles is moeilijker aan te geven. In de toelichting op het amendement is wel toegelicht wanneer ‘onderlinge samenhang’ aanwezig is. De samenhang kan tijdens het gebruik van het monument zijn ontstaan, of doordat het gebouw en het interieur in samenhang zijn ontworpen.

De nog aan te wijzen ensembles worden opgenomen in een daarvoor opgezet informatiesysteem dat wordt gekoppeld aan het rijksmonumentenregister (art. 3.14). Het informatiesysteem wordt voor iedereen toegankelijk en bevat in ieder geval een algemene omschrijving van het ensemble een opsomming van het rijksmonument en de cultuurgoederen die behoren tot het ensemble en de motivering waarom het ensemble is aangewezen. De cultuurgoederen worden

overigens alleen genoemd als de eigenaar ermee instemt. Uiteraard is deze restrictie van groot belang voor bewoners van bijzondere ensembles, aangezien zij het publiceren van dergelijke gedetailleerde informatie uit de privésfeer veelal niet op prijs zullen stellen. Overigens valt uit de wet niet op te maken wie precies wordt bedoeld met 'eigenaar'. De wet lijkt ervan uit te gaan dat cultuurgoederen en rijksmonument dezelfde eigenaar hebben, maar dat hoeft natuurlijk niet altijd het geval te zijn.

De minister kan tot slot een besluit tot aanwijzing als ensemble wijzigen of intrekken en ook kan hij ambtshalve verbeteringen van feitelijke aard aanbrengen in de beschrijving van het ensemble (art. 3.15).

Normaal gesproken zou er nog een wetsartikel moeten volgen waarin sancties zijn geformuleerd voor een ongeoorloofde aantasting van een aangewezen ensemble. Dat artikel is er echter niet. Het werd voor dit type belangwekkend cultureel erfgoed passender geacht dat het wordt erkend en dat de aanwijzing van ensembles, door de verbinding met de rijksmonumenten, zorgt voor bewustwording en kennisdeling. Behoud wordt beoogd door middel van een moreel appel op betrokken eigenaren. De wet heeft met betrekking tot ensembles dus geen juridische consequenties voor eigenaren. Als een eigenaar een aangewezen ensemble wil aantasten, bijvoorbeeld door de objecten naar een ander gebouw te verhuizen of door een deel te verkopen dan is hij daar uiteindelijk vrij in. Wel loopt de eigenaar dan het risico dat dit, mede dankzij de openbare registratie van het ensemble, publiek rumoer veroorzaakt, waardoor hij mogelijk alsnog afziet van aantasting.

Alles geregeld?

De Erfgoedwet dekt niet het hele spectrum van de ensembles. Enkel voorwerpen die zich in een rijksmonument bevinden kunnen in samenhang met dit gebouw worden aangewezen als ensemble. Daarmee wordt uitgesloten dat interieurensembles in gemeentelijke monumenten of gebouwen zonder monumentale status als ensemble in de zin van de Erfgoedwet worden aangewezen. In dergelijke gebouwen kunnen zich echter ook interieurs bevinden die zo bijzonder zijn dat behoud op zijn plaats zou zijn.

De focus van de Erfgoedwet is, gezien de behandeling van de wet, vooral gericht op het in samenhang bijhouden van gebouw en voorwerpen. Er is geen aandacht besteed aan de (goede) omgang met een ensemble. Het vervangen van gebruiksvoorwerpen, een nieuwe afwijkende stoffering op meubels, andere gordijnen, het verkeerd behandelen van voorwerpen waardoor ze een ander uiterlijk krijgen (denk aan het vervangen van glanzende lak door matte lak), zijn voorbeelden van handelingen die het beeld van een

interieur ingrijpend kunnen veranderen. De Erfgoedwet houdt dit niet tegen en zeker bij bewoonde ensembles zou dat ook wel een erg grote inbreuk op de privacy zijn. In dergelijke gevallen spelen voorlichting en bewustwording een buitengewoon belangrijke rol.

Antoon Ott

4. Bedreigingen en kansen

Bedreigingen

Door diverse omstandigheden zijn interieuresembles kwetsbaar. Hieronder wordt nader op een aantal van de bedreigingen ingegaan. De bedreigingen kunnen allerlei gevolgen hebben variërend van verval tot het geheel uiteenvallen van de samenhang tussen het roerende en onroerende deel van het ensemble.

Vererving

Allerlei vormen van wisselingen in de eigendom zijn reële oorzaken voor het uiteenvallen van ensembles. Een voor de hand liggend voorbeeld, met diverse mogelijke consequenties, is als een locatie met inboedel wordt vererfd. Het gaat dan vaak om ensembles die nog werden bewoond of gebruikt. Het kan zijn dat de erfgenaam niet veel op heeft met het ensemble, of dat hij – naast zijn eigen inboedel – ineens zit met overvloedige voorwerpen. Dan is de kans groot dat hij overgaat tot geheel of gedeeltelijke ontmanteling. De mogelijkheid bestaat ook dat de nieuwe eigenaar zich het ensemble financieel niet kan permitteren en derhalve is genoodzaakt (een deel van) het ensemble te verkopen. Daarnaast kan het zijn dat de erfgenaam wel graag het huis wil behouden maar niet de boedel, of andersom. Daarmee wordt de verbondenheid tussen het roerende en onroerende deel verbroken.

Het komt vaker voor dat er niet één erfgenaam is, maar meerdere erfgenamen en dan kan het bijhouden van een ensemble nog lastiger zijn. Hoe meer personen erbij betrokken zijn des te groter is immers de kans dat er verschillende gedachten zijn over de toekomst van het ensemble. De eigendom van de boedel zal meestal worden verspreid over de nieuwe eigenaren en versplintering ervan ligt op de loer. Ook al willen de erfgenamen dat een ensemble intact blijft, soms zijn ze toch gedwongen te verkopen. Denk aan de situatie waarin de erfenis bestaat uit een huis met inboedel en daarnaast vrijwel geen vermogen. Als de nieuwe eigenaren uit hun eigen vermogen niet de erfbelasting over de erfenis kunnen voldoen, zal een deel van de erfenis verkocht moeten worden. Een variant hierop is als de erfenis zodanig is samengesteld dat er eigenlijk geen eerlijke verdeling mogelijk is, bijvoorbeeld als het huis veel meer waard is dan de inboedel. Verkoop is dan vaak noodzakelijk.

Herinrichting

Ensembles zijn in hun samenstelling dynamisch, want ze zijn persoons- of instellingsgebonden. Zeker ensembles die in gebruik zijn, kunnen bijzonder gevoelig zijn voor veranderingen door mode, modernisering, nieuwe technische middelen en dergelijke. Diverse elementen in een ensemble zijn eens in de zoveel tijd aan vervanging toe, denk aan de minst duurzame materialen zoals stoffering en gordijnen. Dergelijke zaken worden, bewust maar ook onbewust, vaak in de mode van dat moment vernieuwd. Ook modernisering speelt een belangrijke rol, bijvoorbeeld de vervanging van een oliekachel door een centrale verwarming.

Herinrichtingen kunnen ook plaats vinden als gevolg van de verandering van de functie van de locatie waar zich een ensemble bevindt.

Verschillende eigenaren/beheerders

Er bestaan situaties bij ensembles waarbij meerdere eigenaren zijn betrokken. Zo kan de eigenaar van het roerende deel van het ensemble een andere zijn dan die van het onroerende deel. Het is dan van belang dat ze beiden eenzelfde visie hebben op het beheer en de conservering van het ensemble.

Klimaatbeheersing in een gebouw heeft voor de inboedel bijvoorbeeld andere effecten dan voor het gebouw zelf. Verder kan het voorkomen dat bij een restauratie of opknapbeurt de eenheid van het totaal uit het oog wordt verloren, bijvoorbeeld als de kleur, het materiaal en patroon van een nieuwe stoffering op een meubel of meubelset niet wordt afgestemd op die van het behang en/of de andere onderdelen van de vaste afwerking waardoor een disharmonie in de ruimte ontstaat. Afstemming en bewustwording zijn hier belangrijke begrippen.

Musealisering

Eenzijds is musealisering de beste manier om een ensemble te conserveren en beschermen. Een bepaalde situatie wordt dan feitelijk bevroren. Als een ensemble niet meer in gebruik is, zeker als dit historisch gebruik is, verliest het echter een relevant deel van de waarde. Het is te vergelijken met het gebruik van de gouden koets. Dit rijtuig wordt het beste geconserveerd in een museale opstelling. Maar als bij Prinsjesdag de Gouden Koets niet meer wordt ingezet, verliest het aan symboolwaarde. Ook kunnen bepaalde handelingen en activiteiten in een ensemble in onbruik raken, met op langere termijn verlies aan kennis en het inboeten aan immateriële kwaliteiten tot gevolg.

Fusies

De problematiek van het behoud van bijzondere interieuresembles kwam de afgelopen jaren veelvuldig aan de orde bij gemeentelijke fusies. Als drie kleinere gemeenten fuseren tot één grote gemeente, vervalt van minimaal twee stadhuizen de oorspronkelijke functie. Regelmatig ook van alle drie omdat er een groter raadhuis wordt gebouwd. De raadzaal – die bijzondere, soms heel vroege ensembles kunnen vormen – raken daardoor buiten gebruik en kunnen ontmanteld worden. Herbestemming is in ieder geval aan de orde. Er moet een nieuwe functie aan het voormalig raadhuis worden gegeven, die kan variëren van museaal tot een volstrekt nieuwe invulling. Indien het representatieve ruimtes betreft kunnen ze soms nog worden ingezet als passende omgeving bij huwelijksvoltrekkingen en dergelijke.

Verval en verwaarlozing

De meest voorkomende bedreiging voor het voortbestaan van een interieuresemble is achteruitgang door slijtage, negatieve invloeden van licht, vraat van insecten enzovoorts, zie ook pagina 40. Verval kan ook optreden vanuit een object of materiaal zelf (mechanische schade). Ieder ensemble dat in gebruik is, gaat op deze manier achteruit. Ook ensembles die nauwelijks worden gebruikt en museale ensembles zijn gevoelig voor achteruitgang. Het is zaak om door middel van goed beheer en behoud het verval zoveel mogelijk te beperken.

Een belangrijke oorzaak van verval door verwaarlozing is, naast gebrek aan kennis, van financieel-economische aard. De kosten voor onderhoud kunnen zo hoog zijn of worden dat ze op een gegeven moment niet meer zijn te dragen. Voor het herstel van interieuresembles, zeker als ze in particulier bezit zijn en niet publiek toegankelijk, is het bovendien erg lastig om subsidies van fondsen en overheden te krijgen. Wellicht dat de bekendheid met de toonbeelden van ensembles hierin verandering kan brengen.

Rampscenario's

Naast de hierboven genoemde relatief onschuldige oorzaken waardoor een interieuresemble uiteen kan vallen of materieel achteruit kan gaan, zijn er uiteraard ook meer dramatische scenario's. Ensembles zijn vatbaar voor aantasting door bijvoorbeeld diefstal, brand of waterschade.

Diefstal is een risico dat kan worden vergroot door de opname van aangewezen ensembles in het informatiesysteem, zoals opgenomen in de Erfgoedwet. In beginsel worden daarin ook alle cultuurgoederen opgesomd die zich in het ensemble bevinden, tenzij een eigenaar hier niet mee instemt.

Doordat dit informatiesysteem voor iedereen toegankelijk is, moeten eigenaren – bijvoorbeeld vanwege het risico op diefstal – zorgvuldig overwegen of het verstandig is om toestemming te geven voor die met het publiek gedeelde opsomming. Ook kan worden gekozen voor een dusdanig summiere omschrijving, dat het informatiesysteem niet gaat fungeren als catalogus voor het dievengilde.

Het vanuit risicomanagement voorkomen van rampen zoals brand- en waterschade kan overigens haaks staan op het beleid om een zo puur mogelijk interieurenssemble in stand te houden. Een moderne brandblusser in een achttiende-eeuws interieur geeft immers een wonderlijk contrast. Afstemming waar mogelijk is aan te bevelen ofschoon de brandblusser noodzakelijk is.

Kansen

Naast bedreigingen voor interieurenssembles zijn er gelukkig ook voldoende kansen te noemen. Deze zijn net als bij een sterkte-zwakte analyse vaak tegenover een bedreiging te plaatsen.

Bewust beheer en zorg

Een essentiële voorwaarde voor het behoud en de bescherming van bijzondere interieurenssembles is dat de eigenaren en gebruikers heel bewust omgaan met het beheer en de zorg. De praktische kennis voor het beheer en behoud van een interieur kan routine zijn voor betrokkenen, bijvoorbeeld omdat men dit van jongs af aan heeft geleerd.

In situaties waar gebouwen met bijzondere interieurs ter beschikking worden gesteld aan gebruikers – denk aan verhuur voor bewoning of bedrijfsmatige activiteiten, maar ook aan kortstondig verhuur voor feesten en partijen – is meestal geen sprake van routine. Gebruikers verkeren veelal in een omgeving die ze niet gewend zijn. Hier is bewust beheer, voorlichting en monitoring uiterst belangrijk. In dergelijke gevallen is het raadzaam om, naast het huur- of gebruikerscontract, heel praktische gebruiksvoorwaarden te hanteren. Bij huurcontracten is het verstandig om bij aanvang een goede instructie ter plaatse te geven. Dit vergroot bewust beheer. Doordat de kennis in de loop der tijd kan wegzakken, is het goed periodiek inspecties van het interieur uit te voeren. Ze zorgen ervoor dat huurder en verhuurder attent worden gemaakt op bestaande en te verwachten problemen met het interieur ([zie voor meer informatie hoofdstuk 5](#)).

Beheer via stichting, BV of NV

Om de roerende delen van het interieur bijeen te houden en om de eenheid van het ensemble te bewaren, zijn diverse oplossingen voorhanden. Indien het interieurensemble een eigenaar heeft die dat, bij wijze van spreken, tot in de eeuwigheid kan blijven, heb je in beginsel een ideale situatie. Risico's als uiteenvallen door erfenissen, het moeten afdragen van erfbelasting en dergelijke kunnen dan worden voorkomen. De eigendom ligt dan niet bij natuurlijke personen, maar bij een rechtspersoon, zoals een stichting, of eventueel een BV of NV. Betreft het een interieurensemble met een publieke functie, dan kan een stichting worden opgezet als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) waardoor giften aan de stichting belastingvrij kunnen worden gedaan. Restauraties en andere investeringen in het algemeen belang kunnen makkelijker en aantrekkelijk worden gefinancierd met geld van dergelijke particuliere giften, maar ook met behulp van fondsen en sponsors.

Legaten

Als eigenaar van een ensemble of een deel ervan kun je zeker stellen dat dit na overlijden in eigendom komt van een gewenste persoon of instelling. Hiervoor is het legaat een geschikt instrument. Met een legaat kan worden bereikt dat een bepaald goed of een bepaalde som geld naar een in het testament aangewezen persoon of instelling gaat. Zo kan worden geregeld dat een ensemble bijeen blijft en/of in eigendom komt van een persoon of instelling bij wie de zorg ervoor in goede handen is. Voordeel van een legaat is dat er voorwaarden aan zijn te verbinden die deze zorg nog extra kunnen bevorderen. Hier staat tegenover dat de beoogde ontvanger het legaat kan weigeren als hij de voorwaarden niet kan of wil accepteren.

Antoon Ott

5. Instandhouding interieuresembles

Voor de instandhouding van een interieuresemble is het belangrijk te inventariseren wat daar allemaal onder valt en wat het belang is van het interieur en de roerende elementen erin. Als eenmaal bekend is dat iets een zeer groot cultureel belang heeft, is er vaak ook meer aandacht voor het behoud en het (dagelijks en periodiek) onderhoud.

Hoe meer onderdelen een interieur bevat, des te complexer dat onderhoud is. De kans bestaat dat bepaalde onderdelen worden vergeten en achterstallig onderhoud ontstaat. Het komt ook voor dat de mooiste interieurelementen juist te veel aandacht krijgen. Als een vergulde lijst vaak gepoetst wordt, slijt het verguldsel. Waar vroeger in grote huishoudens meerdere dienstbodes de boel onderhielden, is dit nu in handen van enkele betrokkenen en soms een (kleine) vrijwilligersorganisatie.

In alle gevallen geldt: behoud gaat voor herstel. Door de verschillende elementen in het interieuresemble de juiste (preventieve) zorg te geven, blijft schade beperkt en zullen restauraties minder frequent of intensief zijn.

Het voert hier te ver om de optimale zorg en mogelijke maatregelen voor de instandhouding van alle typen interieuresembles te presenteren. Ieder interieur vraagt andere kennis en stelt andere eisen aan het onderhoud. De maatregelen moeten passend zijn voor het interieur én de mensen die ermee omgaan. Ze moeten ook passen in het budget.

We geven hier een beknopt overzicht van de meest voorkomende bedreigingen en belangrijke aandachtspunten voor de instandhouding van interieuresembles. Bekijk voor meer informatie [de publicatie *Risicomangement voor collecties op cultureelerfgoed.nl*](https://www.risicomangement.nl/publicatie).

We besluiten met een bronnenlijst en een korte toelichting, zodat u de weg kunt vinden in het grote aanbod van (inter)nationale literatuur over preventieve conservering.

Verval

Nagenoeg ieder materiaal vertoont een zekere mate van verval. Zo zijn er processen die langzaam, maar continu materialen aantasten en van uiterlijk doen veranderen, zoals het effect van licht op kleuren. Daarnaast zijn er

gebeurtenissen die tot schade aan materialen leiden. Denk aan stootschade als er vaak en veel met meubels gesleept moet worden voor bijvoorbeeld een bruiloft.

Risico's

Bij schade is er kans op enig waardeverlies. Een risico ontstaat pas als een object of materiaal gevoelig is voor de inwerking van een bepaalde schadefactor en daaraan wordt blootgesteld. Zo zal een porseleinen kopje dat niet gevoelig is voor licht, niet verbleken onder invloed van zonlicht, maar een aquarel des te meer. We onderscheiden tien schadefactoren die tot verval van een interieurenssemble kunnen leiden.

- 1 Fysieke krachten: van slijtage van vloeren en trappen tot stootschade omdat er vaak met meubels gesleept moet worden voor evenementen.
- 2 Water: van een lekkend dak, waardoor schilderijen aan de wand zwaar beschadigd raken, tot waterkringen op een houten blad.
- 3 Brand: van een uitslaande brand door kortsluiting tot roetschade doordat vandalen een vuilcontainer aansteken.
- 4 Dieven en vandalen: van een inbraak waarbij voorwerpen worden onvreemd tot graffiti op de toiletdeur.
- 5 Ongedierte en onkruid: van mottenlarven die het tapijt aanvreten tot muizen die aan textiel knagen om nesten te bouwen.
- 6 Straling, licht, ultraviolette straling en infrarode straling: van zonlicht dat op een bankstel valt en de kleur doet verbleken, tot UV-straling die tot degradatie van zijde leidt waardoor bijvoorbeeld de gordijnen scheuren.
- 7 Verontreiniging: van stof dat zich ophoopt op horizontale oppervlakken en zeer lastig is te verwijderen tot zwavelhoudende gassen die metalen doen corroderen, waardoor er vaker gepoetst moet worden.
- 8 Verkeerde temperatuur: een te hoge temperatuur leidt ertoe dat chemische reacties, zoals het vergelen van een papier, sneller gaan, maar ook dat de vernislaag op een schilderij zacht en plakkerig wordt.
- 9 Verkeerde relatieve luchtvochtigheid: van een te hoge relatieve luchtvochtigheid waardoor schimmels kunnen groeien tot een veel te lage RV waardoor hygroscopische materialen, zoals hout, uitdrogen en soms zelfs scheuren.

- 10 Dissociatie: van een scheiding van het roerende en het onroerende, waardoor het ensemble ophoudt te bestaan tot het scheiden van de documentatie van de objecten waardoor veel kennis over bijvoorbeeld de herkomst van een object verloren gaat.

Welke risico's de meeste aandacht verdienen, komt pas aan het licht na een analyse. [Met een quickscan in de publicatie Risicomanagement voor collecties is relatief snel inzicht te krijgen in de grootste risico's.](#)

Zorg

In het verleden waren mensen zich terdege bewust van de bedreigingen voor het interieur en de roerende objecten daarin. Toen al troffen ze maatregelen om het verval te beperken. Denk aan luiken die dicht gingen als ruimtes niet werden gebruikt, om onnodige belichting door de zon te voorkomen. Houten meubelen en vloeren werden goed in de was gezet om de invloed van de relatieve luchtvochtigheid te beperken. Tegenwoordig zijn het onderhoud en de dagelijks omgang met het interieur en de eventueel aanwezige collectie de zorg van enkelen. Men komt vaak handen, tijd en geld tekort om de zorg te bieden die de kwetsbare materialen soms vragen. Wat zijn dan de mogelijkheden om het interieurenssemble zo lang mogelijk voor het nageslacht te behouden? Waar liggen de prioriteiten en hoe is met een kleine inspanning het verval te beperken?

De zorg begint met goed kijken. Denk aan een inspectie van het gebouw en een analyse van de bescherming die het gebouw biedt aan de waardevolle onderdelen erin. Probeer zicht te krijgen op de zwakke plekken in de gevel. Kan er water binnen komen? Is de gevel goed geïsoleerd? Is er achterstallig onderhoud aan kozijnen? Zijn er sporen van slijtage of verbleking, schade door gebruik of omgang, sporen van lekkage in het gebouw? Ook de collectie, roerend en onroerend, moet worden geïnspecteerd. Zijn er eerder incidenten geweest? Wat gebeurde er toen?

Als eenmaal duidelijk is welke factoren kunnen inwerken op de roerende en onroerende collectieonderdelen, kunt u nadenken over maatregelen om de kans op schade te verkleinen. We onderscheiden vijf stappen: voorkomen, blokkeren, detecteren, beperken en behandelen. Onderstaande tabel bevat voor iedere schadefactor enkele maatregelen.

Fysieke krachten

- Voorkom verder materiaalverlies door zeer versleten materialen apart op te bergen of ze af te schermen, bijvoorbeeld door beperkte toegang tot een ruimte.
- Dek gevoelige vloeren af met lopers. Goede matten voorkomen de inloop van zand en steentjes die slijtage kunnen veroorzaken.
- Gebruik zachte materialen zoals kwasten voor het afstoffen van kwetsbare oppervlakken.
- Dek kwetsbare bekleding van stoelen af met hoezen.

Water

- Zorg voor een goed onderhouden gebouw (gevels, dak, raam- en deuropeningen) en waterleidingen en inspecteer deze regelmatig.
- Check de capaciteit van de regenafvoer.
- Verwijder regelmatig bladeren in de goot.
- Behandel natte objecten snel om schimmelvorming en uitlopen van kleuren en inkt te beperken.

Brand

- Plaats brandmelders en eventueel een alarmsysteem.
- Zorg voor voldoende brandblusmiddelen.
- Creëer als het kan brandcompartimentering en -scheiding.
- Plaats vuilcontainers niet direct naast het gebouw, uit het zicht.
- Behandel vervuilde en natte objecten zo snel mogelijk.

Dieven en vandalen

- Zet deugdelijke sloten in deuren en kozijnen.
- Breng verlichting aan op de gevel en op het terrein.
- Bij museale interieurenssembles: scherm gewilde kleine voorwerpen af of zet ze vast.

Ongedierte

- Informeer u over de meest voorkomende insecten in het interieur.

- Inspecteer het interieur regelmatig op vraatsporen.
- Isoleer aangetaste objecten en voorkom verspreiding van de insecten.
- Behandel de aangetaste materialen.
- Plaats insectvallen en houd bij wat er gevangen wordt.
- Creëer geen habitat voor ongedierte.
- Hanteer een procedure voor onderhoudsplannen, roosters voor schoonmaak en afvoer van afval.

Straling

- Plaats gevoelige materialen niet in direct (zon)licht.
- Plaats eventueel UV-filters op de ramen en/of gebruik zonneschermen.
- Verminder de verlichtingssterkte en/of de belichtingsduur. De belichtingsduur kan worden verkort door kwetsbare oppervlakken af te dekken, luiken of gordijnen dicht te doen als de ruimte niet gebruikt wordt. De verlichtingssterkte kan worden verkleind door de juiste keuze van kunstlicht.

Verontreinigingen

- Beperk infiltratie van buitenlucht.
- Plaats zeer gevoelige objecten zoals zilver achter glas.
- Behandel actieve corrosie op metalen voorwerpen en verwijder de schoonmaakmiddelen om verdere aantasting te voorkomen.
- Maak regelmatig schoon met zachte middelen.
- Gebruik zachte handschoenen bij het aanraken van kwetsbare oppervlakken.
- Maak kwetsbare oppervlakken zoals verguldingen niet te vaak schoon.

Verkeerde temperatuur

- Plaats objecten niet nabij of boven een warmtebron, zoals een radiator.
- Voorkom dat direct zonlicht op kwetsbare afwerkklagen of objecten valt.
- Houd in de winter een temperatuur van 18-19°C of lager aan. Bij hogere temperatuur daalt de RV en neemt de kans op schade door uitdroging toe.

Verkeerde RV

- Plaats objecten niet nabij een vochtbron of koude wand.
- Laat ruimte tussen object en koude wand om een te hoge vochtigheid en schimmelvorming tegen te gaan.
- Bewaar kwetsbare materialen en voorwerpen niet op warme zolders of in koude, vochtige kelders.

Dissociatie

- Zorg voor goede registratie van objecten en waardevolle interieurelementen. Maak bijvoorbeeld foto's van de inrichting en noteer wat belangrijk is.
- Leg kennis vast van medewerkers en vrijwilligers die vertrekken.
- Bij digitale documentatie: maak tijdig een update van de software.

Voor de dagelijkse omgang en het langdurig behoud is een behoudsplan essentieel. Het is bedoeld als werkplan voor behoud en beheer in het gebouw en te gebruiken om het behoudsbeleid in de toekomst vast te leggen.

Conservering

Als u besluit de schade te laten herstellen, is het raadzaam een professional aan te trekken. U kunt alvast wat voorwerk verrichten en bijvoorbeeld bedenken hoe het object of de afwerkklagen eruit moet(en) zien na de behandeling. Wilt u een 'als nieuw' uiterlijk, of een oppervlak dat de tand des tijds met een bepaald patina toont? Welke aspecten van het object of de afwerklaag vindt u belangrijk; denk aan kleur, vorm, glans, oppervlak. Wat mag er wel en niet veranderen aan uw stucplafond? Een goede voorbereiding helpt in het gesprek met de restaurator. Op basis hiervan kan de restaurator bepalen hoe en met welke materialen behandeling mogelijk is en een werkplan opstellen. Zo loopt u minder kans op verrassingen.

De keuze van de specialist is belangrijk. Er zijn veel bedrijven en kundige werklieden die het werk kunnen uitvoeren, maar het best neemt u iemand in de arm die met respect voor het object en het materiaal keuzes maakt over de restauratie. Het verschil tussen een goede ambachtsman en een opgeleide restaurator zijn de ethische afwegingen die de laatste maakt in de keuzes voor de restauratie. Van de restaurator mag u verwachten dat hij terughoudend is met het verwijderen van origineel materiaal, een verantwoorde keuze maakt over het aanbrengen van nieuw materiaal, de ingrepen goed documenteert en herstelbaarheid hoog in het vaandel heeft. Een ethisch verantwoord uitgevoerde restauratie zal duurder zijn dan een reparatie door een

ambachtsman, maar daar staat het behoud van waarde tegenover. [Op de website van de RCE vindt u verdere informatie over de instandhouding van uw interieur.](#)

Bart Ankersmit

6. Internationale aandacht

Ook in het buitenland is de zorg voor het interieuresemble een thema.* Maar net als in Nederland is in veel landen geworsteld met de manier waarop bescherming wettelijk geregeld is. De complexiteit van de bescherming leidde ertoe dat opname ervan in de wet in landen vaak achterwege bleef of tot een minimum beperkt. In dit hoofdstuk wordt de wetgeving met betrekking tot interieuresembles van een drietal landen onder de loep genomen: België (Vlaanderen), Frankrijk en Engeland omdat in die landen interieuresembles op verschillende manieren worden benaderd.

Raad van Europa

In internationale verdragen en vanuit internationale bestuurlijke en politieke instellingen is de aandacht voor het interieuresemble mager te noemen. Een belangrijke uitzondering vormt een aanbeveling uit 1998 die werd gedaan door de Raad van Europa. Deze aanbeveling (Recommendation No. R (98) 4 of the Committee of Ministers to Member States on Measures to Promote the Integrated Conservation of Historic Complexes Composed of Immoveable and Moveable Property) is specifiek gericht op de bescherming van historische complexen bestaande uit roerend en onroerend erfgoed en was destijds zo ambitieus geformuleerd en derhalve veelbelovend voor de toekomst dat ze hier nog eens wordt aangehaald: De Raad van Europa ‘Recommends that the governments of the member states, as part of their general policies for the conservation of the built heritage, create conditions to ensure the protection of historic complexes composed of immoveable and moveable property.’

Aan de aanbeveling lag een aantal overwegingen ten grondslag die de problematiek rondom interieurs scherp definieerden. Zo werd gesteld dat een complex van historisch, archeologisch, artistiek, wetenschappelijk, sociaal, technisch of cultureel belang niet slechts beperkt kan blijven tot gebouwen, maar bevat ook het roerend erfgoed dat zich in deze gebouwen bevindt. Daar waar roerend erfgoed een integraal deel is van een complex, zou verspreiding resulteren in een onherstelbaar verlies waardoor toekomstige generaties van een deel van hun gezamenlijke Europese erfgoed zouden worden beroofd. Dit lijken wellicht open deuren, maar ze werden zelden op deze manier genoemd in internationale stukken met een politiek en bestuurlijk karakter.

De Raad van Europa erkende dat publieke en private eigenaren worden geconfronteerd met specifieke problemen bij het handhaven van de eenheid van complexen met roerend erfgoed. Het waarborgen van de instandhouding

ervan vereist volgens de Raad samenwerking, niet alleen tussen eigenaars, maar ook met de samenleving als geheel. In feite wees de Raad van Europa hier op het belang van bewustwording.

Een punt waarop de Raad wees is de evolutie van de kunstmarkt, die het behoud van roerend erfgoed steeds moeilijker maakt. De handelswaarde ervan is volgens de Raad vaak veel groter dan het gebouw waarmee het is verbonden. Misschien heeft de Raad van Europa dit facet wat al te sterk aangezet, maar het is een feit dat een lonkende markt (te) verleidelijk kan zijn.

Redenen genoeg dus voor de Raad van Europa om met zo'n mooie aanbeveling te komen. Deze aanbevelingen hebben jegens lidstaten echter geen verbindend karakter. Lidstaten zijn dus niet gehouden ze over te nemen. Tot op heden zijn lidstaten er niet toe over gegaan om de aanbevelingen in beleid en/of wetgeving om te zetten. Vlaanderen is hier wel toe over gegaan. Opvallend is dat ook in de stukken die sinds 1998 door de Raad van Europa zijn gepubliceerd, er op geen enkele wijze wordt verwezen naar de aanbeveling en ook niet naar de bescherming van historische complexen bestaande uit roerend en onroerend erfgoed in het algemeen. Zo werd in de Kader-Convention van de Raad van Europa over de Waarde van Cultureel Erfgoed voor de Samenleving (Faro 2005) met geen woord gerept over interieuresembles. Geconcludeerd moet worden dat de Raad van Europa met zijn aanbeveling een ambitieuze beweging in gang heeft willen zetten, maar dat daarna het estafettetokje niet is overgenomen.

Vlaanderen

In Vlaanderen viel het roerend erfgoed dat bij een beschermd (onroerend) monument hoort onder de bescherming hiervan. Op 1 januari 2015 werden in Vlaanderen het Onroerendgoeddecreet en het bijbehorend Onroerenderfgoedbesluit van kracht. Hierin luidt de definitie van 'monument': een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuuroederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n).

De woorden 'bijhorende uitrusting' dienen ruim uitgelegd te worden. Zo valt hier ook meubilair onder. Een uitputtende opsomming van alle onder de bescherming vallende cultuuroederen werd juridisch gezien niet nodig geacht.

Onder erfgoedwaarde wordt verstaan: de archeologische, architecturale, artistieke, culturele, esthetische, historische, industrieel- archeologische, technische waarde, ruimtelijk-structurerende, sociale, stedenbouwkundige, volkskundige of wetenschappelijke waarde, waaraan onroerende goederen en

de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken hun huidige of toekomstige maatschappelijke betekenis ontleenen. In de toelichting bij het decreet werd nog een andere duiding gegeven. Naast voor de hand liggende gebouwen als kerken, kastelen of stadhuizen kan ook andere zaken erfgoedwaarde hebben. Denk aan een bedrijfsgebouw, een boom, een kapel, een begraafplaats of een kasseiweg.

Met betrekking tot interieuresembles is vervolgens van belang welke objecten vallen onder 'cultuurgoederen. Dit zijn roerende goederen, die omwille van hun erfgoedwaarde van algemeen belang zijn, waarvan het samen voorkomen met het gebouw een bijzondere waarde heeft en die ofwel ontworpen zijn voor of vervaardigd met het beschermd goed ofwel gerelateerd zijn aan de functie van het beschermd goed en waarvoor historische verbondenheid met het beschermd goed kan aangetoond worden. Ook het begrip cultuurgoederen is in de toelichting nog nader uiteengezet. Cultuurgoederen die blijvend verbonden zijn met het monument, zoals een lambrisering of een trappartij, maken altijd deel uit van de bescherming. Dergelijke roerende goederen kunnen mee beschermd worden, maar dan moet er wel een duidelijke band zijn tussen het roerend en het onroerend goed. Dit kan het geval zijn als het gaat om een typische uitrusting, zoals bij een schildersatelier, of decoratieve elementen, zoals meubelen die door de architect zijn ontworpen in de stijl van een gebouw. Wanneer zulke cultuurgoederen mee zijn beschermd, staat dat uitdrukkelijk vermeld in het beschermingsbesluit.

Als een monument wordt aangewezen, door de Vlaamse regering, dan valt het onder de wettelijke bescherming. De cultuurgoederen die opgenomen zijn in een besluit tot bescherming van een monument, mogen niet buiten het monument worden verplaatst zonder vergunning. De Vlaamse Regering kan daarvoor nadere regels opstellen.

Valt erfgoed onder de bescherming van de wet, dan zijn daar uiteraard nog meer rechtsgevolgen aan verbonden, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen actief en passief behoud. Bij een bescherming is het verboden beschermde goederen te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of andere handelingen te stellen die de erfgoedwaarde ervan aantasten. Iedereen heeft de plicht om ze in goede staat te houden. Dat heet het passief behoudsbeginsel.

Van een eigenaar of bezitter van een beschermd goed wordt bovendien verwacht dat hij het actief in stand houdt. Dit actief behoudsbeginsel wil zeggen dat werken tijdig moeten worden uitgevoerd voor de instandhouding, de beveiliging, het beheer, het herstel en het onderhoud.

Schade aan erfgoedwaarde moet zo veel mogelijk worden vermeden door middel van gepaste voorzorgsmaatregelen. Cultuurgooderen van een beschermd monument mogen niet – tijdelijk of definitief – worden verplaatst zonder vergunning. Bij noodgevallen moet meteen worden ingegrepen om bijkomende schade te voorkomen.

Het Onroerenderfgoeddecreet bevat een niet-limitatieve opsomming van handelingen die een actief behoud mogelijk maken. Bij beschermingsbesluiten vanaf 2015 zijn die bovendien opgenomen in het beschermingsbesluit zelf. Ook bestaande beschermingsbesluiten bevatten vaak ‘bijzondere beschermingsvoorschriften’. Die hebben altijd voorrang op de algemene bepalingen in het decreet en besluit. De volgende handelingen aan of in het interieur van beschermde monumenten en de cultuurgooderen die er integrerend deel van uitmaken, kunnen niet zonder vergunning worden aangevat:

- het uitvoeren van destructief materiaal-technisch onderzoek;
- het uitvoeren van structurele werken en het toevoegen van nieuwe structuren;
- het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- het verwijderen, vervangen of wijzigen van plafonds, gewelven, vloeren, trappen, binnenschrijnwerken, inclusief de al dan niet figuratieve beglazing, lambrisering, beslag, hangen sluitwerk, en van de waardevolle interieurdecoratie;
- het bepleisteren van niet-bepleisterde elementen of het bepleisteren met een andere samenstelling of textuur, alsook het ontleisteren van bepleisterde elementen;
- het beschilderen van ongeschilderde elementen of het schilderen in andere kleuren of kleurschakeringen of met een andere verfsoort dan de aanwezige;
- het uitvoeren van werken aan en het verplaatsen of verwijderen van de cultuurgooderen die opgenomen zijn in een beschermingsbesluit.

Er is een register voor ‘toelatingen en adviezen, zijnde een digitaal platform waarvan het agentschap Onroerend Erfgoed en onroerend-erfgoedgemeenten gebruik kunnen maken. In dit register zijn ook de beheershandelingen opgenomen die aan een erfgoedobject zijn gekoppeld.

Voor het goed beheer van beschermd onroerend erfgoed worden ter stimulering subsidies verstrekt. Subsidie kan voor beschermd erfgoed onder meer worden aangevraagd ten behoeve van het beheer van of werkzaamheden

of diensten aan waardevolle interieurelementen en -kenmerken van een beschermd monument en cultuurobjecten die er integrerend deel van uitmaken.

Frankrijk

De Franse monumentenwet van 1913 maakte niet alleen bescherming mogelijk van onroerende zaken, maar ook van roerende zaken. Ensembles waren er echter niet in opgenomen. Halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw speelde de zogenaamde affaire 'châteaux japonais', waarbij acht door een Japans bedrijf aangekochte historische verblijven werden ontdaan van alle bijbehorende objecten, los of vast. Door het ontbreken van regels in de wet van 1913 kon hiertegen niet worden opgetreden. Gealarmeerd door deze lacune in de wetgeving werden in de daarop volgende jaren zowel door de regering als door gedeputeerden verschillende wetsvoorstellen gelanceerd om de mogelijkheid van wettelijke bescherming van ensembles van onroerend en roerend cultureel erfgoed in te stellen. Dit bleek een lastige opgave, onder meer vanwege de ingewikkelde juridische systematiek, de financiële onderbouwing en het eigendomsrecht.

In de eerste voorstellen werden de belangen van eigenaren onvoldoende meegewogen, waardoor ze strandden. De belangrijkste kritiek betrof de publiekrechtelijke beperking voor alle beschermde ensembles vanwege waardedaling en beperking van het beschikkingsrecht van de eigenaren. Ook vond men de verhouding scheef tussen de publiekrechtelijke beperkingen waarmee de eigenaren te maken zouden krijgen en de te lage schadevergoeding voor de eigenaar. Daarna werden andere voorstellen eveneens afgestemd.

In 2005 werd de monumentenwet uit 1913 vervangen door de Code du patrimoine. In 2016 werd deze wet gewijzigd en werd de wettelijke bescherming door aanwijzing van ensembles er eindelijk in opgenomen. Hierin komt het begrip 'roerend historisch ensemble' voor. Een ensemble of verzameling roerende voorwerpen kan door de autoriteiten worden aangewezen als roerend historisch ensemble als het behoud ervan in compleetheid en samenhang vanuit het oogpunt van geschiedenis, kunst, architectuur, etnologie, wetenschap of technologie van openbaar belang is.

Na aanwijzing mag een ensemble niet, geheel of gedeeltelijk worden verdeeld of vervreemd, tenzij hiervoor toestemming is gegeven door de autoriteiten. De bescherming na aanwijzing is en blijft van toepassing op ieder onderdeel van het aangewezen roerend historisch ensemble, ook als het aan het ensemble wordt onttrokken. Indien een onttrokken onderdeel zelf van openbaar belang is vanuit het oogpunt van geschiedenis, kunst, architectuur, etnologie,

wetenschap of technologie dan kan het ook als beschermd roerend object worden aangewezen door de autoriteiten. Als dat belang niet aanwezig wordt geacht, dan kunnen de wettelijke gevolgen van de aanwijzing voor dit voorwerp worden opgeheven.

Van sommige aangewezen roerende zaken of aangewezen roerende historische ensembles wordt de relatie met een gebouw van zodanige kwaliteit en samenhang gezien, dat het in het publiek belang wordt geacht om ze als zodanig te bewaren. Het gaat dan om zaken of ensembles die door historische of opmerkelijke/uitzonderlijke artistieke banden zijn gehecht aan een aangewezen gebouw en daarmee een geheel vormen van bijzondere kwaliteit en samenhang.

De autoriteiten kunnen op deze zaken of ensembles een ‘servituut’, een zakelijke last, laten vestigen om deze zaken ter plaatse te houden. Hiervoor is instemming nodig van de eigenaar. Als de autoriteiten een servituut niet willen opheffen, dan kunnen de nadelige effecten voor de eigenaar worden vergoed. Indien de autoriteiten en de eigenaar er niet in slagen om hierover een schikking te treffen dan wordt een vordering tot schadevergoeding voor de rechter gebracht.

Engeland

In Engeland is de regelgeving erop gericht zoveel mogelijk (cultuur)historische belangrijke voorwerpen in situ te bewaren. Het gaat daarbij meer om stimuleren dan verbieden. De middelen daartoe bestaan voornamelijk uit belastingwetgeving ter bevordering van de instandhouding van ensembles.

Er bestaat een voorwaardelijke vrijstelling van vermogensbelasting (conditional exemption from Capital Taxes) voor historically associated objects. Deze objecten moeten een nauwe band hebben met een specifiek gebouw van uitzonderlijke (outstanding) architectonische of historische waarde en een belangrijke bijdrage leveren – individueel of als onderdeel van een collectie of decoratieschema – aan de waardering (appreciation) van dat gebouw of zijn geschiedenis. Hierbij is niet vereist dat het object uit het Verenigd Koninkrijk komt. Ook hoeven objecten niet uit dezelfde tijd te komen als het gebouw, omdat veranderingen kunnen zijn doorgevoerd die de smaakverschillen van de opeenvolgende eigenaren weerspiegelen. Voorwaarde voor deze belastingvrijstelling is een overeenkomst over maatregelen voor onderhoud, reparatie en behoud (preservation) in situ. Dit wordt in de praktijk gewaarborgd via een beheersplan. Ook moet er een redelijke publieke toegang zijn van 25 tot 156 dagen per jaar.

Hiernaast bestaat de mogelijkheid om historisch met een gebouw verbonden objecten onder te brengen in instandhoudingsfondsen (trust-funds; maintenance-funds), om zo in aanmerking te komen voor verschillende belastingvoordelen. De achterliggende gedachte is dat dit cultureel erfgoed het beste in particulier bezit kan blijven en dat de eigenaren worden aangemoedigd om middelen te reserveren om hun eigendom in stand te houden en voorzieningen te treffen voor een redelijke publieke toegang. Wanneer het wenselijk is dat objecten verbonden blijven met een gebouw, kunnen ze samen met dat gebouw worden geaccepteerd als belastingbetaling (acceptance of property in lieu of tax).

In 2008 werd een ontwerpwet voor de bescherming van erfgoed gepresenteerd (Draft Heritage Protection Bill). Deze wet beoogde een drietal wetten te vervangen. In het Engelse parlement rees veel verzet tegen het voorstel, waarna het werd ingetrokken. In de ontwerpwet kwamen ensembles niet aan de orde. Uit het voorstel werden wel enige elementen overgenomen in de Enterprise and Regulatory Reform Act 2013. Deze wet wijzigde, uit efficiëntie-overwegingen, op enkele punten de manier waarop erfgoedbescherming wordt uitgevoerd. De mate waarin wordt beschermd is echter niet veranderd en bovendien is geen specifieke aandacht besteed aan ensembles.

Opvallend was de publicatie van het National Planning Policy Framework (NPPF) in 2012. Doel van het NPPF is de bevordering van de economische, sociale en ecologische duurzame ontwikkeling binnen het planningssysteem. Hierin is een specifiek onderdeel opgenomen gericht op de gebouwde historische omgeving. Hoewel ensembles hierin weliswaar niet specifiek aan bod komen, kan de aanbevolen aanpak wel positief bijdragen aan de waardering van ensembles. Zie onder meer de volgende algemene uitgangspunten:

Plaatselijke planningsautoriteiten moeten in hun lokale plan een positieve strategie opstellen voor het behoud en het genot van de historische omgeving, met inbegrip van erfgoedbezit dat het grootste risico loopt door verwaarlozing, verval of andere bedreigingen. Daarbij zouden zij moeten erkennen dat het bezit van erfgoed een onvervangbare hulpbron is en ze moet worden bewaard op een manier die bij hun betekenis past. Bij het ontwikkelen van deze strategie moeten lokale planningsautoriteiten rekening houden met:

- de wenselijkheid om de betekenis van erfgoed te behouden en te vergroten en ze bruikbaar te maken voor gebruik in overeenstemming met de instandhouding ervan;
- de bredere sociale, culturele, economische en ecologische voordelen die het behoud van de historische omgeving kan opleveren;

- de wenselijkheid van nieuwe ontwikkeling die een positieve bijdrage levert aan het lokale karakter en onderscheidend vermogen
- mogelijkheden om te putten uit de bijdrage die de historische omgeving levert aan het karakter van een plek.

Nederland blijkt niet alleen te staan in de worsteling om interieuresembles te borgen. De juridische knelpunten om de roerende en onroerende delen als samenhangend ensemble te beschermen spelen ook over de grens. Opvallend is dat ieder land zijn eigen oplossingen heeft geïmplementeerd, maar dat voor ingrijpende bescherming, om dezelfde redenen als in ons land, eigenlijk nooit is gekozen. In Nederland spelen bewustwording en kennisvergroting een essentiële rol en daarin ligt misschien wel de beste oplossing: geen drang en dwang, maar het kweken en vergroten van begrip en liefde voor interieuresembles bij eigenaren, bewoners, beheerders en andere belanghebbenden.

Antoon Ott

** Deze tekst is een actualisering van de tekst over dit onderwerp in het rapport Van object tot samenhang (zie [bronnenlijst](#)).*

Bronnen

- Brokerhof, A., S. Hartog, G. Huisman & T. Luger (2011). Hulpmiddel bij de waardering van historische interieurs. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Brokerhof, A., B. Ankersmit & F. Ligterink (2016). [Risicomanagement voor collecties](#). Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Laan, B. 1998. Hoe veilig is het beschermde interieur in Nederland? Jong Holland 14 (3), 6-10
- Laan, B. e.a. (red.) (2000). Achter gesloten deuren. Bronnen voor interieurhistorisch onderzoek 1800-1950. Rotterdam: 010 / Jaarboek Cuypersgenootschap.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013). [Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen](#)
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2014). Eenheid en verscheidenheid. [Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed](#)
- Schuit, H. (2013). Behoud van Binnen. Zwolle/Amersfoort: WBooks en Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Simons, M. 2009. Interieuresembles bij kastelen en buitenplaatsen. Een voorstel ter aanvulling van waardestellende criteria. Kunstlicht 30 (1-2), 66?-76
- Verhoeven, P., M. De Beyer, I. Schriemer & S. van der Lans (2015). [Handreiking roerend religieus erfgoed](#)
- Werkgroep Onroerend/roerend (2004). [Van object naar samenhang. De instandhouding van ensembles van onroerend en roerend cultureel erfgoed](#). Zeist, Den Haag, Amsterdam
- Zie voor [informatie over de instandhouding van uw interieur](#)

BIJLAGE: Citaat memorie van toelichting bij de Erfgoedwet 2016

‘3.7 Ensembles

Het wetsvoorstel houdt de mogelijkheden uit de Mw1988 en de Wbc in stand om onroerende respectievelijk roerende zaken aan te wijzen als beschermd erfgoed. Onroerend en roerend erfgoed vormen soms ook een geheel. Dan is sprake van een zogeheten ensemble, waarmee de verwevenheid van gebouw(en), interieur, (groene) omgeving en ondergrond wordt aangegeven. Voor de waarde en beleving van het erfgoed zijn deze sterk met elkaar verbonden. Voor ensembles is in het wetsvoorstel geen aparte aanwijzing opgenomen. De regels voor de aanwijzing van rijksmonumenten bieden voldoende ruimte om recht te doen aan de waarde van ensembles in een ruimtelijke context, de zogeheten complexen. Zo zijn in veel gevallen de tuinaanleg en de diverse gebouwen die tezamen een landgoed of buitenplaats vormen, in onderling verband beschermd. Ook is het gebruikelijk om een bescherming als rijksmonument te combineren met een planologische bescherming (via bestemmingsplan) van de historische omgeving als geheel. Het meebeschermen van de roerende onderdelen van het interieur brengt een toename van administratieve lasten voor eigenaren en gemeenten mee, want ook wijzigingen met betrekking tot die roerende zaken worden dan vergunningplichtig. Bovendien is dit een te vergaande ingreep in het eigendomsrecht. De aanwijzing als rijksmonument vormt geen of nauwelijks een belemmering voor verkoop en heeft vaak zelfs een positief effect op de waarde. Een vergelijkbaar besluit ten aanzien van een roerende zaak heeft het effect dat verkoop nauwelijks nog mogelijk is omdat eigenaren gedwongen zijn hun inventaris tezamen met het gebouw te verkopen. Het belang van waardevolle interieurensembles wordt overigens zeker door de overheid erkend. Dit uit zich onder meer in financiële ondersteuning van verschillende woonhuismusea. Van enkele prominente interieurensembles zijn de roerende zaken als beschermde voorwerpen op de Wbc-lijst geplaatst. Dit om te voorkomen dat deze ongecontroleerd naar het buitenland kunnen worden gebracht. Gelijktijdig wordt in toenemende mate door de overheid in nauwe samenwerking met de private sector geïnvesteerd om de zorgvuldige omgang met interieurs én interieurensembles te bevorderen via handreikingen, best practices en adviezen, zowel ten aanzien van waardering als van conservering en restauratie. Topensembles zullen hierbij expliciete aandacht krijgen. Voor de interieurensembles wordt ingezet op vergroting van kennis en bewustzijn, attitudeverandering en verbeterde omgangsnormen en niet op introductie van nieuwe regels.’ (Kamerstukken II, 2014–2015, 34 109, nr. 3, p. 21)